

MŰHELY

SZABADOS JÁNOS

„...INQUISITION WIDER EMERICUM BALASSA IN PUNCTO DES ERSCHOSSENEN DIEZENS”

Vizsgálat Balassa Imre ellen a lelőtt Dietz ügyében*

Bevezetés

A XVII. század közepe Habsburg–oszmán kapcsolattörténetének szisztematikus vizsgálata még kevésbé kutatott területnek számít mind a külföldi, mind a hazai történetírás terén. Bár a két birodalom közötti diplomáciai kapcsolatok szempontjából születtek már nagyobb vonalakban vizsgálódó munkák,¹ a Habsburg–oszmán diplomáciai rendszer pilléreinek – mint például a hírszerzés és hírtovábbítás apró, de igen fontos elemei, a kémek és futárok rendszerben elfoglalt helye – összegző bemutatására mindeddig nem került sor.² E közlemény is pusztán egyetlen, az említett diplomáciai kapcsolatokhoz köthető esetet tár fel, annak is inkább a katonai igazságszolgáltatást érintő vetületét elemzi. Az alábbiakban a politikatörténeti háttér és a XVII. századi végvidéki katonai igazságszolgáltatás jellegzetességeinek vázolását követően Johann Dietz császári futár szerencsétlen halálesetét, és az ügy kivizsgálásának folyamatát mutatom be.

* Az idézet a Haditanács egyik iktatókönyvből származik. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1652. Exp. fol. 394v. okt. Nr. 41. Az alábbi munkában szereplő német idézetek közlésénél a betűhív átírásra törekedtem megtartva a különféle kézírások jellegzetességeit, az előforduló rövidítéseket értelemszerűen feloldottam. Csupán az „i”, „j”, „u”, „v” betűknél tekintettem el a betűhívségtől a hangérték javára. A tulajdonneveknél minden esetben meghagytam a szövegben szereplő írásmódot. A tanulmány *A tehetség értékének kibontakoztatása a Szegedi Tudományegyetem kiválósága érdekében* című, TAMOP-4.2.2 B-15/1/KONV-2015-0006 sz. projekt keretében valósult meg. Köszönettel tartozom Papp Sándornak, Tóth Hajnalkának és Cziráki Zsuzsannának tanácsaikért, illetve Szabó András Péternek, aki felhívta figyelmemet a Prímási Levéltárban fellelhető források jelentőségére.

¹ Legújabbán lásd: *Strohmeyer – Spannenberger* 2013. vonatkozó tanulmányait. Lásd még a Habsburg–oszmán diplomáciával foglalkozó, 2004-ben Ausztriában megjelent kötet vonatkozó tanulmányait: *Kurz et al.* 2005. A XVII. századi Habsburg–oszmán diplomáciával foglalkozó munkák korábról a teljesség igénye nélkül: *Spuler* 1935. 313–342. o.; *Meienberger* 1973.; *Wagner* 1984. 325–392. o.; *Köhbach* 1984. 237–241. o.; *Hiller* 1990.; *Hiller* 1992.; *Hiller* 1993.; *Hering* 1994.; *Hiller* 2008.

² Eddig egyetlen monográfia, egy-egy monográfia-részlet és néhány tanulmány tárgyat képezte a rendszer építőköveinek feltárása. *Meienberger* 1973. 9–99. o.; *Hiller* 1992. 22–32. o.; *Hiller* 1993.; *Hiller* 1994.; *Hiller* 1998.; *Hiller* 2002.; *Kerekes* 2004.; *Kerekes* 2007.; *Kerekes* 2010.; *Kerekes* 2014.; *Cziráki* 2014.; *Cziráki* 2015.; *Szabados* 2016. (Lapszám nélkül.) Utóbbi tanulmány, bár címe jelen munkához hasonló tartalmat is takarhatna, mégis más aspektusból tárgyalja a témát. Ott ugyanis a futár által szállított levelek útjait, Dietz halálhírének a Német-római Birodalomba és Konstantinápolyba való eljutását, illetve a budai pasa levéltovábbítást akadályozó szerepét vizsgáltam meg részben más jellegű forrásbázis és az említett témához tartozó szakirodalom bevonásával. Csak a futárt ért támadás körülményeinek ismertetése mutat némi egyezést a másik tanulmány tartalmával, e munka azonban az eset kivizsgálására helyezi a hangsúlyt.

A történetek kiváló példát nyújtanak a mikrotörténelem fogalmköréhez tartozó „kivételesen normális” esetre.³ A futárt ért támadás kivizsgálása ugyanis az említett kategóriába tartozik. Mivel ilyen jellegű eset meglehetősen ritkán fordult elő, így megtudhatjuk, hogy az Udvarnak milyen lehetőségei voltak évtizedek óta hűségesen szolgáló futárunk elvesztése körülményeinek kivizsgálására. Ha az említettek a „léptékváltás” fogalmának segítségével a makrotörténelem kontextusába helyezünk, a vizsgálati folyamat elemzése szintén eszközként szolgálhat a XVII. század dereka alább részletezendő – az eddig napvilágot látott szakirodalomban is már jelzett – Habsburg–oszmán határvidék katonatársadalma jellegzetességeinek, a Habsburg hírszerzői rendszer működési folyamatának, illetve az említett rendszerek gyenge pontjainak bemutatásához. Ugyanis, mint látni fogjuk az alábbiakban, még egy udvari kamarai alkalmazott halálesetének vizsgálata is, ha nem is teljes mértékben, de zátonyra futhatott.

A hódoltsági peremvidék(ek) és a határsáv területeinek jellegzetességei

A XVII. század közepi magyar történelem megértéséhez elengedhetetlen az ún. „hódoltsági peremvidék(ek)” fogalmának ismertetése, hiszen e nélkül az alábbiakban elemzett események sem nyernek értelmet. A XVI. század második felétől sajátos politikai-gazdasági helyzet állt elő a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség és a hódoltság határvidékén, amit Szakály Ferenc „hódoltsági peremvidéknek”⁴ nevezett el. Ezeken a területeken folyamatos volt a portyázás, ami természetesen jelentősen megnehezítette az ott élők életét. A probléma gyökere a határok pontos meghúzásának híjában keresendő.⁵ A magyar és török helyi vezető tisztviselők pedig a portyák következtében panaszáradataot zúdítottak egymás ellen, amikor csak módjuk nyílt rá. Mindezt annak jogán teheték, hogy a XVII. században, az 1606. évi zsitvatoroki békekötés utáni évtizedekben hivatalosan béke honolt a két birodalom között, amit folyamatosan meghosszabbítottak.⁶

³ Az eset a mikrotörténelemben használt, a főszövegben megnevezett fogalom tükrében megvilágítja egyes társadalmi mechanizmusok – jelen példában a katonai igazságszolgáltatás, illetve a hírszerzés rendszerének –működésképtelenné, de legalábbis a tárgyalandó körülmények között hatástalanná válását, amennyiben megvalósítjuk a téma makrotörténelemben való beillesztését a „léptékváltás” módszerének segítségével. A „kivételesen normális” és a „léptékváltás” fogalmakról részletesebben, szakirodalmi hivatkozásokkal: *Szűcs* 2014. 53–56. o.

⁴ „A királyi Magyarországi és Erdélyi töröknek adózó részére a 'hódoltsági peremvidék' megjelölést javasoljuk, amelyet alkalmanként ki lehet egészíteni annak jelzésével, hogy nyugat-magyarországi, felvidéki vagy erdélyi (pártiumi) részről van-e szó.” Majd alább hozzáteszi: „A hódoltsági peremvidék története, amely – s ezt nem árt még egyszer hangsúlyozni – a hódoltságától merőben eltérő problematika, külön monográfiát igényelne, amelyhez egyébként a magyar történetírás már eddig is számtalan részletfeldolgozással és forráskiadvánnyal készült fel.” *Szakály* 1981. 28–29. o. Szintén a hódoltsági peremvidék(ek) fogalmáról és a peremvidék(ek) területi változásairól: *Hegy* 1995. 55–73. o.; *Illik* 2010. 12–22. o.; *Sz. Simon* 2014. 85–119. o. A hódoltsági peremvidék(ek) fogalma és története elkülönítendő a hódoltságtól és annak jellegzetességeitől. Utóbbiról részletesen: *Szakály* 1981. 30–479. o.; *Hegy* 1995. 63–202. o.

⁵ Pontos határokat ugyanis először csak a karlócai béke (1699) után állapították meg, addig viszont nem léteztek egzakt határvonalak. *Czigány* 2013. 70–74. o.

⁶ A békék eddig kiadott szövegeiről, illetve szakirodalmukról, a békekötés és békehosszabbítás fogalmi problematikájáról lásd: *Szabados* 2016. A két birodalom közötti viszonyról a XVII. sz. közepén: *Meienberger* 1973. 15–99. o.; *Artens-Löckmann* 1984. 5–214. o.; *Hiller* 1992. 22–32., 60–93. o.; *Strohmeier* 2013. 229–233. o.

A főbb gócpontokat a Dunántúl,⁷ valamint Alsó- és Felső-Magyarország⁸ képezték. A Dunakanyar területén fekvő Nagymaros ugyan vitathatóan sorolható a Szakály Ferenc által megfogalmazott definícióban említett területek közé, mert inkább a frontvonalon feküdt, de éppen ezért még jobban megsínylette a portyákat és az ún. kettős adóztatást.⁹ A település állandóan két tűz között volt,¹⁰ mellyel a lakosainak és az átutazó vendégeinek is meg kellett tanulniuk együtt élni, ahogy azt az alábbi példában is látni fogjuk.

A politikai helyzetet súlyosbította, hogy a Habsburg udvar a harminc éves háború lezárása után birodalmi csapatokat csoportosított át a magyarországi végvárokba, ami gyakorlatilag olaj volt a tűzre az említettek tükrében.¹¹ A folyamatos pénzhiány következtében a katonaság rákényszerült az alternatív zsoldkiegészítésre, ami hódoltsági területekre vezetett portyákban és rabkereskedelemben nyilvánult meg, ami pedig a katonai vezetés számára is jövedelmező volt.¹²

⁷ Végh 2007. 157–164. o.; Végh 2010. 16–65. o.; J. Újváry 2008.; Sz. Simon 2014. 207–280. o.; Illik 2010.; Illik 2013.; Tóth 2013. 38–180. o.; Czigány 2013.

⁸ Pálffy 2010. 22–39. o.; Vatai 2011.; Vatai 2013. Fontos megjegyezni, hogy az alsó- és felső-magyarországi peremvidékek XVII. század első felére eső történetének feldolgozása még várat magára.

⁹ Általában a követségek és a futárok is áthaladtak Nagymaroson pihenőként használva a helységet, és a településen igyekezett jövedelemhez és információhoz jutni mind a Magyar Korona, mind az Oszmán Birodalom. Nagymarosról a hódoltság korában: Jakus 1991.; Szakály 1995. 228–241. o. Az említett határterületet Szakály Ferenc ugyan különálló kategóriaként is feltünteti, de alapvetően a hódoltsághoz sorolja azt. A hódoltság fogalmának terminológiai problematikájáról: Szakály 1981. 23–29. o.; A kettős adóztatás unikális jellegéről és annak historiográfiájáról: Szakály 1981. 10–22. o.; Hegyi 1995. 145–163. o.; A kettős adóztatásról, mint a kölcsönös portyák melegágyáról: Czigány 2013. 70–74. o.

¹⁰ Jakus 1991. 39–40. o.; Szakály 1995. 228–236. o.

¹¹ A német csapatok beszállásáról: Czigány 2004. 99–106. o.; Fundárek 2008. 959–963. o.; Fundárek 2009. LV–LX. o. Bár a betelepítés elsősorban védelmi célokat szolgált, II. Rákóczi György erdélyi fejedelem folyamatosan próbálta hátráltatni a folyamatot, mert ellene szóló támadásnak, de legalábbis erőfitogtatásnak értékelte azt. Minden bizonnyal nem is teljesen alaptalanul, jöllehet a végrehajtással megbízott, a Rákócziakkal ekkortájt rokonszenvező Pálffy Pál nádor és a fejedelmi család – főként Rákóczi Zsigmond – kapcsolatának valódi célja kellő mennyiségű forrás híján máig nem tisztázott. A kérdéstről, továbbá a magyar arisztokrácia és Erdély kapcsolatáról: Péter 1975. 81–103. o.; S. Lauter 1989. 22–25. o.; Várkonyi 2008. 154–158. o.; Fundárek 2008. 959–966. o.; Papp 2009. 135–136. o.; Szabó 2009. 281–282. o.; Kármán 2011. 204–226. o. A kérdéses időszakban Erdély portái politikájáról: B. Szabó – Sudár 2013. 938–946. o. Külföldi szakirodalom a szóban forgó időszakról: Höbelt 2008. 366–372. o.; Höbelt 2012. 3–8. o.; Hengerer 2012. 276–277. o. Simon Reniger is jelentett arról, hogy II. Rákóczi György panaszkodott a Portán a német katonák miatt: ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 1. fol. 90v. 1651. szept. 2. Konstantinápoly, Simon Reniger jelentése III. Ferdinándnak.

¹² Haiczl 1910. 166–168. o.; Pálffy 2010. 26. o.; Végh 2007. 168–174.; Vatai 2011. 40–42. o. Az újabb kutatások szerint nem a korábbi szakirodalomban feltételezett magyarellenes rosszindulat, hanem a rendszert maga lehetett az oka a katonák fizetlenségének. A végvári katonák XVII. század közepi létszámának és pénzügyi ellátásának alakulásáról lásd: Czigány 2004. 69–106. o. Mindazonáltal bizonyos területeken a katonák más bevételi forrás után is próbáltak nézni: Végh 2010. 47–57. o. A tárgyalat időszakban a bányavárosi főkapitány-ság központjaként funkcionáló Érsekújvár katonai vezetői folyamatosan panaszkodtak Lippay György esztergomi érseknek az ellátatlanság miatt. PL AS AR Cl. X Nr. 196. 17–24. cs. (MNL OL X 725 2651–2654. dobozok, passim.) Forgách Ádám és Serényi Pál levelei Lippay György érsekhez. A végváriak finanszírozásának kérdése azonban a jövőben további vizsgálatot igényel a bécsi levéltárak anyagainak bevonásával. A rabkereskedelemlről: Takáts 1915. 161–303. o.; Varga J. 1991.; Pálffy 1997a.; Tóth 2002.; Tarkó 2008.; Tarkó 2012. A XVII. századi helyzetről általánosságban: Pálffy 1997a. 14–20. o.; Pálffy 2010. 22–29. o.; Végh 2010. 55. o.

A Haditanács ugyan központilag tiltotta a portyákat, ám a magyarországi főkapitányok gyakran saját szakállukra mégis belementek vállalkozásokba, ami nem mindig váltotta ki az Udvar tetszését. Valószínűleg az 1652. augusztus 26-án lezajlott vezekényi csata sem a Haditanács engedélyével valósult meg, ugyanúgy 1652 tavaszán, a budai pasától Pálffy Pálhoz küldött csaszufogására sem kapott engedélyt a főkapitány, Forgách Ádám. J. Újváry 2006. 946–947. o.; ÖStA HHStA Turcica Kt 125 Konv. 1. fol. 15. 1652. máj. 18. Bécs, Lobkowitz Murád budai pasához írt levelének kivonata. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a por-

Ugyanez mondható el az Oszmán Birodalom részéről is, hiszen a hódoltsági helytartók sem tudtak másképpen hozzájutni a birodalom vezetése által kiutalt jövedelmükhöz, ami általában hódoltsági peremvidék(ek) területén fekvő falvak hódoltatási kísérletében mutatkozott meg.¹³ Ezt a korszakot (1606–1663) tehát teljes joggal nevezhetjük a „háborús békeévek” időszakának, amint erre már korábbi munkák is felhívták a figyelmet.¹⁴

*A végvidékek katonai igazgatása és katonai igazságszolgáltatása
a XVII. század derekán*

Az Oszmán Birodalom terjeszkedésére reagálva gyorsan kellett cselekednie a magyar koronát is megszerző I. Ferdinánd császárnak. Már az 1520-as évek második felétől elindult a katonai védelem megszervezése, ami aztán 1556-ban intézményi formában is testet öltött az Udvari Haditanács létrehozásával.¹⁵

Ezt követően állították fel sorra a királyi zsoldban lévő katonák adott területi központokból való irányítását szolgáló végvidéki főkapitányságokat, élükön a végvidéki főkapitányokkal, akik között kiemelt szerepe volt a győri főkapitánynak. Komárom szintén kivételes státuszt élvezett a végházak között. A végvidéki főkapitányságok és főkapitányok azonban nem összetévesztendők a vármegyék és városok által kiállított katonákat összefogó kerületi főkapitányságokkal és főkapitányokkal. A XVII. században egy adott vidéken a két tisztséget már gyakran egy és ugyanazon személy töltötte be, aki többnyire – az alsó-ausztriai rendek által fizetett győri főkapitányság kivételével – a magyar arisztokrata családok képviselői közül került ki.¹⁶

tyák nem csupán törökök ellen zajlottak és nem csak királyi zsoldban álló katonák vettek részt bennük. *Végh* 2007. 197–199. o. A dunántúli katonatársadalom sajátosságairól: *Varga* 1977.; *Végh* 2007. 165–199. o.; *Végh* 2010. 47–65. o.; *Czigány* 2013. 74–86. o.

¹³ A török kártetelekről: *Illik* 2010. 29–194. o.; *Illik* 2013. 9–142. o. A XVII. századi portyákról, összecsapásokról: *J. Újváry* 2006.; *J. Újváry* 2008.; *Dóri* 2008.; *Illik* 2008. Az oszmánok hódítási elveiről és a hódoltsági helyzetéről: *Hegy* 1995. 15–202. o. Esterházy Miklós nádor (1625–1645) álláspontjáról, a török politikában és honvédelemben betöltött szerepéről: *Hajnal* 1929. 11–19., 34–36., 57–60., 97–100., 110–113.; 130–133. o.; *Hiller* 1992. 60–93. o.; *J. Újváry* 2012. 385–395. o. A különféle családi, illetve a bécsi levéltárakban számos példát találhatunk a török, illetve magyar portyákra. 1652-ből és 1653-ból fennmaradt magyar részről egy-egy lista a határ menti portyákról, ami külön elemzést igényel majd a továbbiakban. ÖStA HHStA Turcica Kt. 125. Konv. 2. fol. 155–158. 1652. szeptember. Törökök által 1652-ben elkövetett portyákkal kapcsolatos panaszok. Uo. Kt. 126. Konv. 2. fol. 103–112. 1654. Törökellenes panaszok Murád pasa távozása óta 1653–1654-ben elkövetett portyákról. Az Oszmán Birodalom korabeli politikai, gazdasági válságáról és a megoldási kísérletekről: *Kerekes* 2008. 147–157. o.; *B. Szabó – Sudár* 2013. 931–933., 936–938., 943–944., 947–948., 953–954., 961–962., 967–969., 972–973., 981–982., 988–991. o.

¹⁴ Bár a „háborús békeévek” fogalmát először az 1568–1591 közötti idősokra alkalmazta történetírásunk, mára már a XVII. század derekán kialakult helyzet jellemzésére is meghonosodott a szakirodalomban, lévén, hogy az akkori helyzet nagyban hasonlított a XVI. század végére. *Pálffy* 1996. 192. o.; *Pálffy* 1999. 164. o.; *J. Újváry* 2008. 20. o.; *Illik* 2010. 12–14. o.; *Pálffy* 2010. 22. o.

¹⁵ A Haditanács kialakulásáról, XVI–XVII. századi működéséről: *Fellner – Kretschmayr* 1907. 234–257., 287–288. o.; *Regele* 1948. 13–20., 32–33., 52–56., 73–75. o. A magyarországi törökellenes végvárendszerről és a Haditanács fennmaradt iratainak jelentőségéről lásd: *Pálffy* 1996. 173–207. o.; *Pálffy* 2006. 539–559. o.

¹⁶ A kerületi és végvidéki főkapitányságokról: *Pálffy* 1996. 192–209. o.; *Pálffy* 1997b. 257–206. o. Komárom közvetlenül Bécs irányítása alá tartozott: *Pálffy* 1995. 148–153. o.; *Pálffy* 1996. 199. o. A főkapitányok listája: *Pálffy* 1997b. 269–287. o.

Ami a katonai igazságszolgáltatást illeti, kialakítására éppen az említett sajátos határ menti helyzet miatt volt szükség a portyák megakadályozása végett, az intézmény azonban csupán de facto létezett, de jure a nemesség soha nem ismerte el létjogosultságát.¹⁷

A rendszeren belül meg kell különböztetnünk a végvári kapitányok hatáskörébe tartozó – egy adott végvár katonáinak kihágásait vizsgáló – seregszék és a végvidéki főkapitányok alá tartozó hadiszék intézményét. Utóbbi egyúttal az adott vár seregszékéként és az alá tartozó várak seregszéki ítéleteinek fellebbezési fórumaként is szolgált. Idővel a központi várakban – mint Győr, Érsekújvár, Kassa – külön seregbírói tisztség alakult, betöltője az alá tartozó várak katonaságának hadbírói feladatát is ellátta. Ezt követően bizonyos nagyobb végházak esetében – Léva, Fülek, Szécsény – külön seregbírói tisztséget hoztak létre a helyi katonai bíraskodás ellátására. Egyes területeken pedig sajátos, az említettekől eltérő gyakorlat alakult ki. Ha pedig egy végvárban német katonaság is tartózkodott, ők is külön hadbírók alá tartoztak, ami szintén konfliktusokhoz vezetett.¹⁸

Az alább ismertetett eset a bányavidéki és a győri főkapitányságokat érintette, és a fennmaradt források segítségével bepillantást nyerhetünk a korabeli katonai igazságszolgáltatás hivatalos menetrendjébe.

Johann Dietz halálának körülményei

Johann Dietz 1651 októberében már abban az évben másodszor vágott neki a Bécs–Konstantinápoly útnak.¹⁹ Instrukciója alapján a budai vezírhez és – Simon Reniger portai rezidens közvetítésével – a nagyvezírhez benyújtandó panaszleveleket szállította az oszmán fővárosba. A levelek a Gyarmatnál és Tokajnál – tehát a felső-magyarországi hódolt-sági peremvidék területén – lezajlott török portyák során ejtett foglyokról szóltak, amihez mellékeltek Wesselényi Ferenc felső-magyarországi főkapitány, illetve a gyarmati kapitány levelének másolatát is.²⁰

A futár azonban nem juthatott el az oszmán fővárosba egy sajnálatos incidens következtében, amely eset a források alapján jól rekonstruálható, hiszen maga Dietz írta le a történeteket jelentésében. De a budai kém és titkos levelező, Hans Caspar²¹ tudósításai is segít-

¹⁷ A nemesség ugyanis jogilag nem volt hajlandó elismerni az új társadalmi réteg létrejöttét. *Pálffy* 1995. 71–81. o. A katonaság és a nemesség korabeli viszonyáról, főleg a XVII. század második felére vonatkozóan: *Vatai* 2011.; *Vatai* 2013.

¹⁸ A végvári katonai igazságszolgáltatási rendszerről és területi eltéréseiről: *Pálffy* 1995. 45–64., 87–166. o.; *Pálffy* 2010. 15–29. o. Az egyes végvidékek sajátosságairól: *Varga* 1977.; *Gecsényi* 1984. 677–684. o.; *Végh* 2007. 137–141. o.; *Végh* 2010. 38–65. o.; *Szvittek* 2008. 152–155. o. A szécsényi seregszékéről: *Pálffy* 2010. 29–57. o.; *Szabó* 2010. 61–424. o. A magyarországi végvidékeken működő hadbírók, seregbírók, hadiszéki- és seregjegyzők, hadiszéki esküdtek, a seregszéki jegyzőkönyvek, illetve német soltészek és profoszok mindaddig legteljesebb – de a további kutatások során folyamatosan bővítendő – listáját lásd: *Pálffy* 1995. 199–264. o.

¹⁹ Első útja nyáron volt. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 304. 1651. Reg. fol. 86r. jún. 10. Nr. 4. Utasítás Dietz számára hajó biztosítására; ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 1. fol. 51r–54r. 1651. aug. 23. Bécs, Johann Dietz jelentése konstantinápolyi útjáról.

²⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 304 1651. Reg. fol. 164r–v. okt. 25. Nr. 94. Válasz Simon Renigernek, melyben közlik vele Dietz küldetését.; ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 1. fol. 209–210. 1651. okt. 25. Bécs, Dietz instrukciója a Haditanácstól. A pasának szóló levél: fol. 211–212. A Wesselényi Ferenc 1651. okt. 10-én, Szendrőn kelt levele: fol. 213.; A gyarmati kapitány okt. 3-án Gyarmaton kelt levele: fol. 214. Wesselényi főkapitányságáról: *Pálffy* 1997. 273. o. A gyarmati kapitány ekkor Esterházy Ferenc volt. *Balogh* 1977. 35. o.

²¹ Hüszejin csausz budai tolmács Alexander Fischer néven született Bécsben. Jelentései Hans Caspar álnéven, többnyire tatai keltezéssel az ÖStA HHStA Turcica fondjában találhatóak, és értékes forráscsoportot ké-

séget nyújtanak az ügy utóélete kapcsán. A futár első hódoltságbeli állomása Esztergom volt, ahol az éppen regnáló bég²² fogadta audiencián. A portyákról való vitatkozás közben a bég említette is neki, hogy nem túl régen Marosnál (ti. Nagymarosnál) fosztogattak a magyarok. Dietz és kísérete aztán Nagymaroshoz érkeve megállt új hajósok felvételének céljából.²³ Ekkor támadta meg őket harminc hajdú, akik a futár felszólítása ellenére sem hagytak fél akciójukkal,²⁴ és meg is sebesítették őt a jobb karján. A beszámoló szerint minden bizonnyal mindnyájukat megölték volna, ha nem érkeznek segítségükre a visegrádi törökök, akik megfutamították a támadókat. Dietz az éjszakát Visegrádon töltötte, ahol egy felcser eltávolította a golyót a karjából, majd tovább indult és november 11-én érkezett meg Budára. Kara Murád budai pasa²⁵ elé küldte a kihíját (helyettesét), egy felcsert a sebének kezelésére, és érdeklődött az úti célja felől.²⁶

Dietz Budáról több jelentést is írt Johann Christoph Puchheim haditanácsi alelnöknek²⁷ és Johann Rudolf Schmid haditanácsosnak.²⁸ Ezek tartalmából világossá válik, hogy a futár kapcsolatban állt Hans Caspar titkos levelezővel. Bár a felcser biztatta a futárt, állapota nem lett jobb,²⁹ így végül engedett a rábeszélésnek, és készült visszautazni Bécsbe.³⁰

peznek a hódoltsági portyák, illetve a budai pasa környezetét illetően. A titkos levelezőkről: *Meienberger* 1973. 83–86. o.; *Hiller* 1998.; *Kerekes* 2014. 106–128. o.

²² A bég kiletét egyelőre nem lehet biztosan megállapítani, mert a korszakban hírhedté vált Musztafa béget nyáron leváltották egy időre, és feltehetően csak 1652 augusztusában kerülhetett vissza tisztségébe. Hans Caspar jelentése alapján Musztafa Budán tartózkodott 1652 januárjában. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 1. fol. 141. 1651. aug. 19. Tata (Buda), Hans Caspar jelentése Johann Christoph Puchheimnek. Uo. fol. 53–54. 1651. aug. 23. Bécs, Johann Dietz jelentése konstantinápolyi útvjáról. Uo. Kt. 125. Konv. 1. fol. 54. 1652. jan. 7. Tata (Buda), Hans Caspar jelentése Johann Christoph Puchheimnek (?). A bég visszahelyezéséről: ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1652. Exp. fol. 371r. Nr. 29. 1652. aug. Forgách Ádám a Haditanácsnak Musztafa bég visszahelyezéséről. Az esztergomi Musztafa bég különleges helyet foglalt el a XVII. század közepi hódoltsági bégek között, meglehetősen sok forrással rendelkezünk róla különféle levéltárak és forráskiadások anyagait összegyűjtve. Jóllehet, születtek már tanulmányok személyét érintően, azonban egész hódoltsági pályáját módszeresen feldolgozó munka nem látott eddig napvilágot. *Haiczl* 1932. 162–163. o.; *Csorba* 1978. 181. o.; *J. Újváry* 2006. 962–972. o.

²³ Nagymaros hódoltság kori helyzetéről és szerepéről lásd a 9. és 10. jegyzetek vonatkozó irodalmát!

²⁴ Pedig elvileg felismerhették volna benne a császári alattvalót, mert a császári futárok jellegzetes öltözékekkel rendelkeztek. *Kerekes* 2010. 113. o.

²⁵ Kara Murád 1650. aug. 6–1653. szept. 9. között töltötte be a budai pasai tiszteket. *Gévay* 1841. 40. o.

²⁶ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 2. fol. 32. 1651. nov. 13. Buda, Johann Dietz jelentése Johann Christoph Puchheimnek. A korabeli török hadi orvoslásról: *Agoston – Masters* 2009. 358–359. o.

²⁷ *Schwarz* 1943 325. o. Puchheim komáromi főkapitány is volt, míg rokona (Adolph Ehrenreich Puchheim) 1651 folyamán át nem vette tőle a tiszteket. *Pálffy* 1997b. 284. o.

²⁸ Schmid munkásságáról: *Meienberger* 1973. 101–138. o.; *Cziráki* 2015. 847–871. o.

²⁹ Mi sem bizonyítja jobban ezt, minthogy állítása alapján sebesülése miatt írt olvashatatlannul: „...ihr excelens verzeihen es mir, daß ich übel schreiben thuede, ist die verletzung des armß deren schuldig.” ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 2. fol. 34. 1651. nov. 14. Buda, Johann Dietz jelentése Johann Christoph Puchheimnek. Dietz eleve nehezen olvasható kézírása valóban tovább romlott levele végére. Az említett kézirat átírásában és értelmezésében nyújtott segítségért köszönet illeti Anna Huemert, a salzburgi Paris–Lodron-Universitát végzős történéshallgatóját.

³⁰ A budai pasa hozzáállásáról lásd: *Szabados* 2016.

A november 25-re virradó éjszaka – feltehetően sebének elfertőződése miatt³¹ – azonban belehalt sérülésébe. Végtisztességéről és ingóságai sorsáról is Hans Caspar intézkedett, a budai pasa pedig holttestét Komáromba küldte.³²

A tettesek kérdése és a nyomozás elindítása

A futár beszámolója alapján a visegrádi törökök a nógrádi vagy az érsekújvári hajdúkat nevezték meg tettesekként, aminek megerősítését a nagymarosi bírótól várták.³³ A történetek kapcsán a Német-római Birodalom területén megjelent újsághírek információi szerint a török katonák foglyul ejtettek öt hajdút, akiket a császár kikért a budai pasától.³⁴ Ez azonban aligha hihető, hiszen sem maga az áldozat, sem a későbbi dokumentumok nem tudnak erről. Valószínűleg tehát az esetnek a korban megszokott propagandisztikus célokat szolgáló kiszínezéséről lehetett szó.³⁵

Az viszont bizonyos, hogy már a futár halálhírének beérkezése előtt a Haditanács értesítést küldött Forgách Ádám bányavidéki főkapitánynak (1644–1663),³⁶ hogy vizsgálja ki az ügyet.³⁷ A főkapitány 1651 decemberében és 1652 januárjában jelentett is e tárgyban, azonban azok konkrét tartalma sajnos nem maradt az utókorra.³⁸ A vizsgálat során a vád alapját feltehetően az áldozat jelentése képezte.

Ezt követően a ránk maradt források tanúsága szerint a Haditanács utasította Johann Rudolf Schmidet, hogy írjon Hans Caspárnak: érdeklődjön az esztergomi foglyok-

³¹ Bár a korabeli sebészet már meglehetősen fejlett volt, a hódoltsági török felcserekhez ez a tudás minden bizonnyal nem jutott még el. A korabeli európai és oszmán orvoslásról: *Kapronczay* 1982.; *Sheffer-Mossensohn* 2009.

³² ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 2. fol. 91–92. 1651. nov. 27. Tata (Buda), Hans Caspar jelentése. Az esetet két levelében is említi Pálffy Pál nádor, mert ő is érintetté vált a történetek kapcsán. S. *Lauter* 1989. 145–146. o. Nr. 107. 1651. dec. 2. Malaczka, Pálffy Pál levele Batthyány Ádámmhoz.; *Papp* 2009. 135–136. o. A holttest és a levelek sorsáról, illetve Pálffy ez ügyben betöltött szerepéről lásd: *Szabados* 2016.

³³ „...Wirt gemuehtmasset von den Türcken, das selbe heyducken von Novigrate oder Newhaisse solten gewessen sein, wovon der richter zu Mauros zweiffels ohn gutten nachricht haben wirt...” ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 2. fol. 32. 1651. nov. 13. Buda, Johann Dietz jelentése Johann Christoph Puchheimnek. A nagymarosi bírót általában mindkét fél igyekezett hírszerzés céljából alkalmazni. A bírói tiszttel a településeken ekkor vagy Törinczi János (1648–1649), vagy Kovács István (1652) töltötte be. *Jakus* 1991. 39–40. o.

³⁴ OWP 1651. LI. (18. 11. –16. 12.); ODZ 1651. No. 51 (02. 12.–16. 12.); ESZ 1651. No. 51. (09. 12.–17. 12.); A Theatrum Europaeum forrásgyűjtemény is említi az esetet, feltehetően az említett hetilapok információira építve. *Theatrum Europaeum*, Bd. 6. 32. o. Az említett forrásgyűjteményről: *Kincses* 2013. 6–9. o. Az esettel kapcsolatos információáramlásról a fenti jelzet alatt szereplő újsághírek idézésével: *Szabados* 2016.

³⁵ A Német-római Birodalom magyarországi vonatkozású nyomtatott híreiről: *Benda* 1942.; *G. Etényi* 2003. 77–85. o.; *G. Etényi* 2004.; *Varsányi* 2014. 23–35. o. A híreket illetően sokszor a hír maga és nem annak valóság tartalma volt mérvadó a hetilapok esetében. *Varsányi* 2014. 134–138. o.

³⁶ *Pálffy* 1997. 271., 273. o.; Forgách Ádám életéről: *Bártfai Szabó* 1910. 396–432., 501–503. o.; *Szabó* 2010. 302–304. o.

³⁷ „...Communicatur... auch daß Diezens beschehenen beschädigung halber hierüber inquisition einzuziehen und die aussag herauff schicken...” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 304 1651. Reg. fol. 176r. nov. 27. Nr. 38. A Haditanács Forgách Ádámnak címzett levelének rövid tartalma.

³⁸ „...Inquisition wegen des Diezen...” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1652. Exp. fol. 17r. jan. Nr. 2. Forgách Haditanácsnak szóló levelének kivonata, ill. „...inquisition wegen daß Diezens seeligen betreffend...” Uo., fol. 17v. jan. Nr. 5. Forgách Haditanácsnak szóló levelének kivonata. Az Udvari Haditanács iktatókönyveinek jelentőségéről: *Pálffy* 2006. 538–559. o.

nál Dietz támadói felől,³⁹ ami szintén jelzi, hogy nem mindennapi esettel van dolgunk, ugyanis csak kivételes esetekben találkozunk kifejezett nyomozási utasítással a ránk maradt, budai kémekkel kapcsolatos forrásokban.⁴⁰ A jelenleg rendelkezésre álló iratok alapján sajnos nem tudjuk megmondani, pontosan mikor és milyen okból kerültek az említett foglyok Esztergomba.⁴¹ Úgy tűnik azonban, hogy lehetett az ügy kapcsán gyanús katona közöttük, amiről a kém hírt is adott Schmidnek. Szerinte a budai pasának lenne érdemes írni ez ügyben.⁴² A jelentés végén található opinio alapján a Haditanácsnál először úgy döntöttek, hogy Hans Caspar maga érdeklődjön a pasánál,⁴³ amit ő meg is tett. Február 11-én már a Muráddal való párbeszédéről jelentett a kém, amikor is a pasa közölte a fogollyal kapcsolatban, hogy ő jött-ment bűnözőkkel nem foglalkozik. Ha akarják, nyomozzák ki az ügyet, ez a császáriak dolga, sőt, már megtehetnék volna ezt, ha valóban akarnák. A katona nevét továbbra sem sikerült megtudnia a levelezőnek, csupán annyit, hogy Nógrádból való.⁴⁴ A nyomzásnak erről a nem hivatalos vonaláról egyelőre nincs több nyom sem a titkos levelező jelentéseiben, sem a haditanácsi iktatókönyvekben. A vizsgálódás ezen útja tehát vakvágányra vezetett, illetve csak addig is sejtett információkat erősített meg, ami egyúttal a korabeli hírszerzési apparátus korlátaira is utal.

³⁹ „Dem Hanß Caspar zu schreiben, daß er zu Gran bey denen gefangenen Ungarn in inquisition einziehen solle, was für ein parthey den Diezen geschossen habe.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 305 1652. Reg. Fol. 1v. jan. 5. Nr. 5. Az Udvari Haditanács utasítása Johann Rudolf Schmidnek.

⁴⁰ Még II. Rákóczi György hadjárata kapcsán találkozunk hasonló utasítással: „...Legen bey deß Hanß Casper von denen Sübenbürgischen ständen, durch den pottschaffter zu Ofen überreichte schreiben, worüber der Schmidt den Hannß Casper wegen der Sübenbürgischen wahl mehrers nachricht begehren wirdt...” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 316. 1657. Exp. fol. 739v. Nr. 97. dec. Hátrahagyott Titkos Tanács a Jelenlévő Haditanácsnak.

⁴¹ Azt tudjuk, hogy 1652 februárjában összesen 86 rab tartózkodott az esztergomi fogságban. *Takáts* 1915. 250. o. Kilitüket – főleg annak a várnak a nevét, amelynek katonaságához tartoztak – azonban a kutatás jelenlegi állása szerint szinte lehetetlen kideríteni megfelelő források híján.

⁴² „...auh hab ih auf meineß herrn patron undt hern Shmidts shreiben, jezt niht khönen andtworten, biß daß ih daß jenige, so sie beghert haben zwißen [haben zu wissen], niht reht erfahren thue. Von den Cronern awer hab ih so fihl ehfahren, daß gebiß ein heitugh aldorth sein solte, von denen jenigen, wellihe den Diets iberfahlen haben, und diser von Offengräd einer ist. Wahn sie demb vesir thuen shreiben, khönnen sie es darinen melden...” ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 1. fol. 62. 1652. jan. 21. Tata (Buda), Hans Caspar jelentése Johann Christoph Puchheimnak.

⁴³ „...Wegen des heidugg zu Gran ist es zwar vil rathsamb, daß man derentwegen dem vesir zuschreiben solle, khönte mans aber durch anderwertike (?) weg versuchen (?), und auf den rechten (?) grund khommen, wer den Diezen umgebracht hat. Würde es guet sein, blos occasionaliter und nit daß man derentwegen absonderliche diligenties (?) thun solte...” ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 1. fol. 63v. 1652. jan. 16. Tata (Buda), Hans Caspar Johann Rudolf Schmidnek írt jelentéséhez készített opinio. A feljegyzés a kérdőjeles részeknél igen nehezen olvasható.

⁴⁴ „...Waß deß Diets Gots seligen ahnbelangt, hab ih mit herrn vesir gereth, undt ewr excellenz grueß außgeriht, ehr awer geandtworth, dise sahen gebiehr ihmbe nicht außzueforshen, ihn ihren ländtern die straßbraubern zu findten, Beindt sie obrikeit, solten sie es selbst sehen. Wahn sie wohlten undt willenß wehren, undt auh maht hedten mit Ungern, hedten sie diejeinigen straßbrauber shon lengst haben khönen, awer sie habben die maht niht mit ihnen, das sie die Ungern straffen khündten. Hat mirh auh einen auß butzer gewen, iwer dises gieng ih von ihm wekh. Awer der heidukh zu Khron, der ist von Offengräd, seinen namben hab ih noh fohn kheinem niht erfahren khünen, ehr hat awer gesagt, daß seine gespahn vohn Offengräd, undt andtern orthen gewesen seindt...” ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 1. fol. 110v. 1652. febr. 11. Tata (Buda), Hans Caspar jelentése Johann Rudolf Schmidnek. Fontos megjegyezni, hogy az idézett párbeszéd alapján a pasa előtt nyilvánvaló volt, hogy a Hüszejin csasuzt az Udvarból kérték meg az érdeklődésre, ami további kérdéseket vet fel a kém lojalitása és fedettsége – kettős kém mivolta – kapcsán, de ennek vizsgálata a további kutatások feladata lesz.

A feltételezett felelős és a vizsgálat(ok) lefolytatása

A támadókról tehát állíthatjuk, hogy nógrádi katonák voltak. A vár a bányavidéki főkapitányság közepes méretű végháza közé tartozott, kapitányi posztját ekkor Balassa Imre töltötte be.⁴⁵ Az arisztokrata család sarja már meglehetősen fiatalon is tekintélyes vagyonnal rendelkezett,⁴⁶ és jó pártfogói is akadtak, ami – mint alább látni fogjuk – ebben az ügyben is, úgy tűnik, előnyére vált. Az ifjú kapitányt korábban már több alkalommal megfenyítették törökellenes portyái miatt, 1651-ben még azt is megtiltották neki Bécsből, hogy engedély nélkül elhagyja kapitányi székhelyét.⁴⁷

A Johann Dietz kísérete elleni támadásban való személyes részvételére nézve nincs írásos bizonyítékunk, de egy bizonyos kihágása miatt vizsgálatot indítottak ellene 1652 elején. A haditanácsi iktatókönyvek bejegyzései alapján ekkor neve még nem hozható egyértelműen összefüggésbe a futár elleni támadással,⁴⁸ és tekintélyes apósa, Lippay Gáspár⁴⁹ közbenjárása kimentette őt a császárvárosban. A Balassa Imrénék címzett levél tartalma alapján az ügyet – Johann Christoph von Puchheim haditanács-alelnök véleménye szerint – soltésznek kellene kivizsgálni.⁵⁰ A szóban forgó ügy feltehetőleg az lehetett, melyről

⁴⁵ Nógrád őrségének létszámáról, összevetve a többi bányavidéki végházzal lásd: *Pálffy* 2010. 34. o. 1. táblázat. Balassa Imre elődjét, Miskey Istvánt 1650-ben váltotta fel: *Pálffy* 1998. 154. o. Balassa Imre pályafutásáról: *Schramek* 2011. (passim); *Szirácsik* 2016. 25–55. o. Balassa Imre nógrádi kapitányi kinevező iratát lásd: MNL OL P 11 Ser. XIII. Fasc. AW Nr. 969. fol. 105. 1650. febr. 22. Bécs, III. Ferdinánd kinevező irata Balassa Imrénék a nógrádi kapitányságról. A kapitányi (Hauptmann) és főkapitányi (Oberhauptmann) titulusok tekintetében a források nem egységesek, ez az alább idézendő szövegrészletekből is látható lesz. A szakirodalom sem teljesen egységes a témában, ez megnyilatkozik pl. a szécsényi (fő)kapitányi írásforma használatában is, azonban Szécsény esetében is találtam Hauptmann megjelölést a haditanácsi iktatókönyvek bejegyzései között. Az alábbiakban maradok következetesen a nógrádi kapitány megjelölésnél. A kérdésről: *Pálffy* 2010. 30. o.

⁴⁶ *Schramek* 2011. 539–543. o.

⁴⁷ „...Balassa solle ohne erlaubnuß vorthin nit auß Nouigrad bei verlußt seines diensts...” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 304 1651. Reg. fol. 128v. aug. 24. Nr. 95. HKR Forgács Ádámnak szóló levelének kivonata. Az alábbi idézet szerint Balassa nem tartózkodott a helyén az utasítás időpontjában sem: „...Den Emericum Balassa alß oberhauptman zu Nouigrad zu verrichtung seines diensts nacher hauß zu schaffen...” Uo. fol. 129v. aug. 26. Nr. 101. A Magyar Kancelláriának Balassa Imréről.

⁴⁸ Az alábbi bejegyzés szerepel az iktatókönyvben ugyanazon napon, mint mikor Hans Casparnak írtak az esztergomi foglyok kapcsán: „...inquisition über deß Diezen todtfahl, Balassa begangene insolenzien...” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 305. 1652. Reg. fol. 2r. jan. 5. Nr. 5. A Haditanács levele Forgács Ádámnak. A két téma vesszővel történő elválasztása alapján valószínűsíthető, hogy ekkor még nem Dietz miatt indítottak eljárást Balassa Imre ellen. Ugyanezt támasztja alá egy pár nappal későbbi bejegyzés is: „...Forgách wird beandtwordt auf seine von 1. und 3. dises, den... oberhauptman zu Novigrad Balassa und die inquisition über diejenigen, den Diezen geschossen haben betreffend...” Uo. fol. 3r–v. jan. 14. Nr. 15. A Haditanács válasza Forgács Ádámnak.

⁴⁹ Lippay Gáspár a Magyar Kamara elnöki tisztét (1646–1652) töltötte be ekkor, testvére, György pedig esztergomi érsek (1642–1666) volt. *Fallenbüchl* 2002. 178. o.; *Tusor* 2003. 296–303. o.; *Tusor* 2015. XII–XIV. o. Lippay György magyar főnemesekhez írt leveleinek kiadását lásd: *Tusor* 2015. 1–460. o. Azt is tudjuk, hogy már a nógrádi kapitányság megszerzése mögött is apósának támogatása állt. „...Casparus [Lippay] bitt seinem tochter man Emerico Balassa die oberhauptmanschaft zu Nouigrad zu conferiren...” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 300. 1649–1650 Exp. 1650. fol. 19v. Nr. 84. jan. Lippay Gáspár kéri veje számára a nógrádi kapitányi tisztet.

⁵⁰ Az alábbiak szerepelnek a Balassa család levéltárában található levélben, melyet Schramek László Péter idéz már említett tanulmányában: „Mi Istennek hála békével érkezünk érsek urunkkal ő nagyságával együtt Bécsben, noha az én niavaliám miatt kicsiny alkalmatlanságot kellett szenvednem. Ide érkezvén azért az nap Puchaim uram meglátogatta érsek urunkat ő nagyságát, kinek recommendálván az kegyelmed Forgách uramnal való dolgát ő kegyelme azt atta tanácsul, hogy mivel az ilyen dolgokat az scultes [soltész] avagy az hadi bíró szokta itt az udvarban proponalni, tehát informálnánk voltaképpen rola azon skultest. Kegyelmed azért edes fiam uram küldje föl mingiart egy lovassátul az processust az melliet Forgách uram Újvárbán Kegyelmed ellen tétetett és kezéhez [is] iktatta az pariaját, mind az documentumokkal és írásokkal együtt, az melliek ezen

Wenzel Eusebius Lobkowitz haditanács-elnök⁵¹ is említést tett január 6-án a Murád budai pasának írt levelében, amelyben a Nagymarosnál a nógrádi kapitány által eltulajdonított török hajókat említi, ami miatt öfelsege is haragra gerjedt és elrendelte Balassa Imre letartóztatását.⁵² Az eset a Forgáchnak szóló válasz alapján még decemberben történhetett, és azt is tudjuk, hogy a nógrádi kapitánynak többször is akadt konfliktusa a nagymarosiakkal.⁵³ Az iktatókönyv bejegyzése szerint Balassa Imrét február 5-ére idézték be, majd az időpontot eltolták három héttel későbbre, ami tulajdonképpen egybecseng az apósa által írt levél tartalmával.⁵⁴ Lippay Gáspár, már a Forgách által beküldött vizsgálati eredmény után, közbenjárást kezdeményezett, ami az idézett levélen kívül az iktatókönyvekben is fennmaradt.⁵⁵ Úgy tűnik, sikerült elsimítani az ügyet, és Balassát májusban ismét megerősítették nógrádi kapitányi posztján.⁵⁶

Kegyelmed dolgát illetnék, hoga itt azokból elegendő informatiókat adhasunk az hova szükséges lészen. Im-már nem tudom, ha késik tovább Kegyelmed Posenban, avagy nem, mivel ideiet nem tudom, hogy mikor vete-tik elő az Kegyelmed allappattiat és az Öfölsége resolutioja is mikor lészen, egyébaránt ide föl való Kegyelmed jövetelét nem igen itélném szükségesnek, mivel hiszem Istent, hogy itt Kegyelmed nélkül is jó karban hosszuk az dolgot. Én csak szintén az asszony terminusához valo képest intendáltam azt, hogy Kegyelmed Surányban ne siessen, ne mondhasék az hogy csak fogás volt az a dilatio termini, adigh pedigh migh ez egy felé el nem valik jobbnak itéllük az úrral Ó Nagyságával hogy Kegyelmed föl ne jöjjön. Mindezekben azért légyen az Ke-gyelmed jó akarattia csak Kegyelmed igen sietséggel küldgie az processust föl...” 1652. febr. 22. Bécs, Lippay Gáspár levele Balassa Imrének. A levelet az idézett tanulmányban megjelent átírás szerint közöltem. Levéltá-ri jelzete: MNL OL P 11 A Balassa család levéltára. A család által lajstromozott iratok Ser. XIII. Fasc. AW. No. 982. fol. 141r. Az idézet helye: *Schramek* 2011. 542. o. 36. lábjeget.

⁵¹ Lobkowitz 1650–1665 között töltötte be a haditanács-elnöki pozíciót. *Fellner–Kretschmayr* 1907. 287. o.; *Regele* 1948. 74. o.; *Schwarz* 1943. 289. o.

⁵² „...Sonst ist zu [?] dem Römischen kayser auch zu Hungarn und Böhmen königliche Mt. auch anderwerts her vorkommen, daß der hauptman zu Nouigrad mit etlich husarn 2 Ottomanische schif auf der Thonaw angegriffen, und eins darvon bekommen habe, welches dem allerhöchst gemelte kgl. und ksl. Mt. mit großen mißfallen vernommen, alß eine thatt, die dero allergnedigisten willen ganz zuwider ist. Hatten daher erstlich [?] gebotten ermelte hauptman zu arrestiren, über selbige that zu examinirn, welchen dan ihre Mt. wann er für schuldig gefunden, wird dises umb...[?] mit also ex [?] weg...[?] hin...[?]...” ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. I. fol. 6v. 1652. jan. 6. Bécs, Wenzel Eusebius von Lobkowitz Murád budai pasához írt levelé-nek tartalmi kivonata.

⁵³ „...Antwort auf seine von 19., 22., 26. und 29. Decembris...über deß Diezen todtfahl, Balassa begangene insolenzien...” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 305. 1652. Reg. fol. 2r. jan. 5. Nr. 5/1. A Haditanács levele Forgách Ádámnak. Ekkortájt Balassa Imre bérrelte Nagymaros tizedét, és nem vette figyelembe a település kiváltságait. *Szarka* 2010. 110–111., 333–334., 354. o.

⁵⁴ „...inquisition wegen des Diezen, und gethane citierung auf den 5. februarii deß oberhauptmans zu Nouigrad Emerici Balassi betreffend...” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1652. Exp. fol. 25r. jan. Nr. 64. Forgách és Straub jelentése a Haditanácsnak. „...Forgäch solle dem oberhauptman zu Nouigrad Emerico Balassa über den im auf den 5. diß gegebenen termin noch 3 wochen zu handlung seiner privat geschefft prolongieren...” Uo. Bd. 305. 1652. Reg. fol. 15r. febr. 1. Nr. 1/3. Haditanács Forgách Ádámnak írt levele. A fentiek alapján is tűn-het úgy, hogy Balassát ekkor Dietz ügye miatt idézték be, de a modatszerkezet ezt nem támasztja alá. Forgách Ádám, mint Balassa felettese, ekkor éppen Pálffy Pál nádornál volt farsangi vendégségben. S. *Lauter* 1989. 147. o. Nr. 109. 1652. febr. 13. Marchegg, Pálffy Miklós levele Batthyány Ádámmal. Balassa magánjelleű ügye fel-tehetőleg az apósa által írt levél után található iratok tartalmában keresendő. MNL OL P 11 Ser. XIII. Fasc. AW Nr. 982. fol. 141v. Alvinczy Péter ítélőmester levele Balassa Imrének. 1652. febr. 16. Mitrice (?); Uo. fol. 141v–142v. 1652. (?) Pozsony, Oroszi Georgius levele Balassa Imrének.

⁵⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1651–1652. Exp. fol. 58r. Nr. 62. 1652. febr. Forgách megküldi Balassa elleni ítéletét. Egy másik bejegyzés arról tanúskodik, hogy ekkor – minden bizonnyal Lippay Gáspár a 49. jegyzetben idézett levélben említett szóbeli közbenjárására – Annibale Gonzaga utasította a soltészt újabb ki-vizsgálásra. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1652. Exp. fol. 44v. 1652. febr. 20. Forgách Ádám elküldött per-anyagáról írt vélemény.

⁵⁶ *Schramek* 2011. 542. o. Tudjuk a családi levéltárban található irat alapján, hogy Balassa Imrét 1652. március 6-án megerősítették nógrádi kapitányi posztján. MNL OL P 11 Ser. 13. Fasc. AW Nr. 975. 1652. márc. 6.

A Dietz-ügy ezek után csak szeptemberben került ismét napirendre. A pontos okot nem ismerjük,⁵⁷ de a bejegyzések alapján ekkor már Balassa Imre is egyértelműen érintetté vált a történetekben. Az esetről Forgách Ádám jelentett 1652 szeptemberében a Bécsben hátrahagyott Haditanácsnak, a kérdés felgöngyöltésében szintén csupán az iktatókönyvek bejegyzéseire támaszkodhatunk. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy ekkor a császár Prágában tartózkodott, így az ügyel kapcsolatban minden a Bécsben hátrahagyott Titkos-, illetve Haditanácson keresztül jutott el hozzá és vissza.⁵⁸

Az első bejegyzés 1652. szeptember 6-ról maradt ránk, mely szerint Bécsben reagáltak Forgách Ádám Balassa Imrét érintő tudósítására. Egy szintén szűkszavú bejegyzés szerint Balassa és Forgách együtt jelentett az ügyről. Ezt követően továbbították a hírt Prágába, ahonnan a császári vélemény és utasítás alapján parancs érkezett az ügy kivizsgálására, Balassa nógrádi kapitányi megerősítése mellett. III. Ferdinánd véleménye szerint ugyanis helytelen volt Balassa magatartása, azaz, hogy elhallgatta Dietz támadóinak nevét közvetlen felettese elől. Az uralkodó ezért pártatlan vizsgálatot rendelt el.⁵⁹ Sajnos

Bécs, III. Ferdinánd és a Haditanács megerősíti Balassa Imrét a nógrádi kapitányi posztján. Ez feltehetőleg apósa közbenjárása miatt történt meg, aki március 5-én nyújtotta be közbenjáró levelét a Balassa elleni első ítélet után. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1652. Exp. fol. 77r. 1652. márc. 5. Lippay Gáspár pontjai a Balassa Imre elleni ítélet kapcsán. Ez a megerősítés hasonló lehetett az alább még tárgyalandó szeptemberihez, amiről pedig a vonatkozó iktatókönyvben maradt ránk utalás. ÖStA KA (Anwesender) HKR Prot. Bd. 305. 1652. Reg. fol. 103r. szept. 10. Nr. 33/1. Jelenlévő Haditanács a Hátrahagyott Tanácsosoknak Balassa nógrádi kapitányi megerősítéséről. A végleges megerősítésre pedig az iktatókönyvi bejegyzések alapján május 6-án került sor. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 305. fol. 63r. Nr. 24. 1652. máj. 6. III. Ferdinánd felfüggeszti az eljárást és megerősíti posztján Balassa Imrét. Idézi: *Schramek* 2011. 642. o. 38. jegyzet.

⁵⁷ Elképzelhető, hogy az elhunyt futár özvegyének kérelmei miatt újították meg a vizsgálatot, erre azonban közvetlen bizonyíték eddig nem került elő. A bejegyzések és a ránk maradt udvari kamarai iratok alapján az özvegy, Maria Elisabeth Dietzin jó kapcsolatokkal rendelkezett. Ennek kifejtése azonban meghaladná a tanulmány korlátait, és a téma más forrásanyag szisztematikus átvizsgálását is igényelné. A másik lehetséges variáció, hogy Balassa Bálint és Ferenc próbálták befektetni Balassa Imrét, mert Ferenc is pályázott a gyarmati kapitányi tisztre, és esetleg Forgách Ádám is őket támogathatta. Ez egyelőre csupán egy lehetséges magyarázat, konkrét forrásokkal jelenleg nem lehet alátámasztani. A harmadik eshetőség, hogy Balassa Imre saját maga jelentette fel valamiért katonáit. A Balassa családról a XVI–XVII. században lásd: *Nagy* 1857. 124–127. o.

⁵⁸ Amikor a császár Prágában tartózkodott, a Haditanács is vele utazott (a továbbiakban: Anwesender=Anw. HKR), de mindig hátrahagyott tanácsosokat Bécsben (a továbbiakban: Hinterlassener= Hint. HKR), amelyek kimenő iratairól külön iktatókönyv készült (306. kötet), beérkező iratai azonban a 303. kötetben találhatóak. Amikor az alábbiakban ezekre a beérkezett iratokra hivatkozom, jelölni fogom, hogy a Hátrahagyott (Hinterlassener) Haditanácsról van szó. A haditanácsosokon kívül ún. Hátrahagyott Tanácsosokat (Geheime und Deputierte) is hagyott Bécsben az uralkodó, akik közül nem mindenki volt egyben Titkos Tanácsos is, hanem csupán Deputált Tanácsos. Ezúton is köszönöm *Oross András* szíves szóbeli közlését a témával kapcsolatban. A prágai tartózkodás okairól: *Hengerer* 2012. 303–305. o.

⁵⁹ „...Antwortt wegen des Emerici Balassy bericht...” Hint. HKR Prot. Bd. 306. 1652. Reg. Nr. 19. 1652. szept. 06. Hátrahagyott Haditanács válasza Forgáchnak Balassa Imre tudósítására.; „...Geheime und deputirte wegen deß grafen des Ballassi undt Forgach über des Dietz todt...” Anw. HKR Prot. Bd. 305. 1652. Exp. fol. 278r. szept. Nr. 97. Bécsi Hátrahagyott Titkos Tanácsosok a prágai Jelenlévő Haditanácsnak Dietz halálának ügyében. „...Balasi habe unrecht gehandelt, wan er die thater, welche dem Diezen geschosen, wie es Forgats vorgibt, austruklich verschwigen. Wirdt danenhero anbefohlen, hierüber durch jemanden unpartheischen, aber nicht Forgatsch, alß welcher dem Balasi disaffectionirt ist, zu inquiriren, die befindenden thater arrestiren, undt justicia ihren lauf laßen, doch erstlich den befundt mit guetachten Ihrer Mayestät zu waiterer dero resolution anzeigen...” ÖStA KA Hint. HKR Prot. Bd. 303 1652. Exp. fol. 397r. szept. Nr. 12. III. Ferdinánd a Hátrahagyott Haditanácsnak. „...Über des gewesten Türkischen currier Johan Diez tod zu inquirieren und daß Emericum Balassy in sein carico der oberhauptmanschaftt zu Nouigrad confirmirt worden...” ÖStA KA Anw. HKR Prot. Bd. 305. Reg. fol. 103r. szept. 13. Nr. 33. A Jelenlévő Haditanács a Hátrahagyott Tanácsosoknak. A korszakban gyakori volt, hogy hasonló esetekben a kapitányok igyekeztek védeni beosztottaikat, és nem ki-

nem tudni, hogy először Balassa maga jelentett-e, vagy valaki más írt róla felettesének, de tény, hogy újra vizsgálat tárgya lett az eset.

Ennek következtében beidéztek a nógrádi kapitányt a Bécsben hátrahagyott Haditanács elé, ami Balassa Imrének nem a legjobbkor érkezett, hiszen apósa, Lippay Gáspár nem sokkal előtte kérte bátyja, Lippay György közbenjárásával a gyarmati kapitányi címet a számára, melyért egyébként Balassa rokonai is versenybe szálltak.⁶⁰ Mindenesetre – ahogy már említettem – a beidézéssel együtt Balassát a nógrádi kapitányi méltóságában is megerősítették.⁶¹

A bécsi Hátrahagyott Haditanácstól szeptember 17-én küldték ki az idézést Philipp Mansfeld győri főkapitánynak (1643–1657),⁶² Forgáchnak és Balassának, miközben Szelepcsényi György kancellár Prágában igyekezett közbenjárni a vádlott gyarmati kapitányságát illetően.⁶³ Nem véletlenül küldtek Mansfeldnek értesítést, hiszen az ügyet a győri magyar soltész (Koszticai) Horváth Ferenc vizsgálta ki, neki pedig ő volt a felette.⁶⁴ A Haditanács kiküldött utasításai szerint Balassának meg kellett jelennie Bécsben, Mansfeldnek pedig el kellett küldenie az említett soltészt Nógrádba az ügy újbóli kivizsgálására.⁶⁵ A győri főkapitány a jelek szerint ki akarta magát húzni a vizsgálatból; kérte a Haditanácsot, hogy ne kelljen részt vennie benne, ha egy mód van rá.⁶⁶ Az viszont mindenképpen figyelemreméltó, hogy a bányavidéki főkapitányság hadbírói hatáskörébe tartozó ügy kivizsgálásával ekkor – császári utasításra – a győri főkapitányság hadbírá-

szolgáltatni őket más igazságszolgáltató testületnek. Kivételt ez alól csak a tettenérés jelenthetett. *Varga* 1977. 441–442., 446. o.; *Pálffy* 1995. 121–122. o.

⁶⁰ A Primási Levéltárban fellelhető, a bátyjához, Lippay György esztergomi érsekhez címzett levél szerint üresedés esetén már 1647-ben odaigérték a gyarmati kapitányi címet Balassa Ferencnek, de Lippay Gáspár a veje számára kérte volna azt. PL AS AR Cl. X Nr. 196. Fasc. 19. pag. 30–31. 1652. 08. 29., Pozsony. Lippay Gáspár levele Lippay Györgyhez. (Mikrofilmen: MNL OL Mikrofilmtár X 725 6252. doboz): „...kérem az én köteles szolgálatomért kegedet édes Batiám Uram, legien keged is io Promotora es Patronusa Balassy Imrenek abban mi az Gyarmaty kapitansagbann ...”. A mindenkori várkapitányi tisztségek elnyerésének módjáról lásd: *Pálffy* 1998. 96–97. o. A helyi sajátosságokról: *Végh* 2007. 108–112. o.; *Vatai* 2011. 34–35. o.

⁶¹ Lásd az 56. jegyzet vonatkozó bejegyzését.

⁶² *Pálffy* 1997b. 277. o.

⁶³ ÖStA KA Hint. HKR Prot. Bd. 306. szept. 17. Nr. 48., 53., 54. Értesítés Forgách Ádámnak, Philipp Mansfeldnek és Balassa Imrének utóbbi Bécsbe történő beidézéséről Dietz halála kapcsán. Szelepcsényi szerint rendben van Balassa Imre dolga, de Balassa Bálint igyekszik szintén közbenjárni a császárnál. PL AS AR Cl. X Nr. 196. Fasc. 19. pag. 41. Szelepcsényi György levele Lippay Györgyhez, 1652. szept. 18. Prága. (Mikrofilmen: MNL OL Mikrofilmtár X 725 2652. doboz.)

⁶⁴ (Koszticai) Horváth Ferenc soltészi munkásságáról: *Pálffy* 1995. 140–141., 155., 215–216. o.

⁶⁵ „...Dem Emericum Balasy hiehero zu fordern, und demselben wegen des Diezen todt zubesprechen...” ÖStA KA Hint. HKR Prot. Bd. 306. 1652 Reg. szept. 17. Nr. 48. Hátrahagyott Haditanács Forgách Ádámnak; „...Dem Emericum Balasy anhero zucitirn, und wan er von Uruigrad hinweeg den schultheisen über daß factum des Diez todt zu inquiriren, alldahin zu schickhen, hirin ligt auch daß schreiben an Forgach in diser materia so ihme Mansfeldt beygeschlossen worden...” Uo. szept. 17. Nr. 53. Hátrahagyott Haditanács Philipp Mansfeldnek; „...Citatur anhero, vor dem ksl. hinterlassenen hoff kriegs rath zu erschreinen...” Uo. szept. 17. Nr. 54. Hátrahagyott Haditanács Balassa Imrének.

⁶⁶ „...Wolle des Grafen Forgach bericht wegen Emerici Balasi erwarten, und alsdan seinen schultheißen auf Novigrad mit benetigter instruction abfertigen, bitte aber, da es sein khan, von diser feindseliger commiõion endhebt zu werden...” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1652. Exp. fol. 381r. Nr. 27. 1652. szept. Mansfeld a Hátrahagyott Haditanácsnak.

ját bízták meg.⁶⁷ A vizsgálati anyagot továbbították Bécsbe, ahol valamikor szeptember végén vagy október elején kerülhetett sor a nógrádi kapitány meghallgatására.⁶⁸

Balassa a bejegyzések alapján szeptember 28-án érkezett meg a császárvárosba.⁶⁹ A jelentéseket elküldték Bécsbe, ahonnan továbbították az addig lefolytatott vizsgálatok eredményeit Prágába, és várták a császár döntését az ügyről.⁷⁰ Mindeközben a nógrádi kapitány rokonai sem nyugodtak, és kérelmezték a császárnál a gyarmati kapitányságot Balassa Ferenc számára, illetve ők is várták az uralkodó döntését rokonuk kapcsán.⁷¹ Végül III. Ferdinánd – minden bizonnyal Lippay Gáspár, Lippay György és prágai szószólójuk, Szelepcsényi György hathatós közbenjárására – felfüggesztette a Balassa Imre elleni vizsgálatot.⁷² A Prágában lévő Haditanács október 23-án tett említést az ügyben, ekkor közölhették Balassa felmentését, azonban erről nem árulkodik a szűkszavú, csak tárgyköröket tartalmazó bejegyzés.⁷³ Ekkor már a gyarmati kapitányi tisztet is megkapta Balassa Imre.⁷⁴

⁶⁷ Feltehetőleg azért kérték fel (Kosztciai) Horváth Ferencet, mert egyrészt az uralkodói utasítás alapján Forgách már nem tudott pártatlan vizsgálatot folytatni az ügyben, másrészt úgy tűnik, ekkor Érsekújváron senki sem töltötte be a hadbírói posztot, mert Dallos Albert (1642–1646) és (Győry) Nagy János (1653–1663) között az eddig megjelent legteljesebb archontológia nem tartalmaz adatot erre vonatkozólag. *Pálffy* 1995. 210. o. Elképzelhető, hogy ezért említette a fentebb idézett levélben Puchheim is, hogy soltésznek kellene kivizsgálnia a korábbi Balassa-ügyet. Ugyanezt támasztja alá, hogy a korábbi nógrádi kapitány, Miskey István ellen is Forgách maga folytatott eljárást hadiszékén, mint utóbb kiderült, jogtalanul. *Pálffy* 1995. 113. o.; *Pálffy* 1998. 154. o.

⁶⁸ Az ügy rekonstruálását nagyban nehezíti, hogy az iktatókönyvek nem minden esetben tartalmaznak pontos dátumot a bejegyzéseknél, olykor csupán numerussal látták el őket az adott hónapon belül.

⁶⁹ „...Mit bericht, daß der Balassa alhier angelanget, desswegen die noth durfft zu dem angestelten process wider ihme zubefordern...” ÖStA KA Hint. HKR Prot. Bd. 306. 1652. Reg. szept. 28. Nr. 82. Mansfeldnek Balassa megérkezéséről és a per indításáról.

⁷⁰ „...Idem [Forgách] ziehet an, die wider dem Balasi eingeschikte inquisition, wegen des Diezen todt...” ÖStA KA Hint. HKR Prot. Bd. 303. 1652. Exp. fol. 393r. okt. Nr. 30. Forgách mellékelte a Dietz-ügy vizsgálati anyagát, „...und die inquisition wider Emericum Balasi...” Uo. fol. 393v. okt. Nr. 35. Forgách a Dietz-ügy vizsgálatáról; „...Francis [Horváth] schuldeis zu Raab inquisition wider Emericum Balasi in puncto des erschosenen Diezens.” Uo. 394v. okt. Nr. 41. Horváth Ferenc soltész jelentése a Dietz-ügyről.

⁷¹ „...Valentinus [Balassa] wegen conferirung der hauptmanschafft zu Giarmath seinem vettern Francisco Balasi...” ÖStA KA Hint. HKR Prot. Bd. 303. 1652. Exp. fol. 394v. okt. Nr. 40. Balassa Bálint kéri Balassa Ferenc számára a gyarmati kapitányságot. „...Waß der Franciscus und Valentinus Balassa wegen conferirung der oberhauptmanschafft zu Gyarmath und über die eingelangte klagen angebracht, erwartenten [sic!] auch ksl. resolution, über den wider Emericum Balassa eingeschikchten proceß...” Uo. 1652. okt. 23. Nr. 49. Hátrahagyott Haditanács III. Ferdinándnak többek között a Balassák kérelmének ügyében. A kérelem már Balassa Imre gyarmati kapitányi kinevezése után érkezett be, ekkor tehát már valószínűleg sérelmezték a kapitányi tiszt megosztását. *Schramek* 2011. 542. o. 40. jegyzet.

⁷² „...contra Emericum Balasi wegen Diezen todes soll kein process angestellt werden...” ÖStA KA Hint. HKR Prot. Bd. 303. 1652. Exp. fol. 389r. okt. Nr. 2. III. Ferdinánd a Hátrahagyott Haditanácsnak többek között Dietz ügyében. Szelepcsényi ekkor feltehetőleg felettese, az érsek utasítására járt közben, mert ez idő tájt nem volt felhőtlen a viszonya Balassa Imrével. *Schramek* 2011. 545., 565. o.

⁷³ „...über den Emericum Balassa wegen des Diezen...” ÖStA KA Anw. HKR Prot. Bd. 305. 1652. Reg. fol. 125r. Nr. 60. 1652. okt. 23. Jelenlévő Haditanács a bécsi Deputált Tanácsosoknak.

⁷⁴ A családi levéltárban fennmaradt dokumentum és a Haditanács kinevezési bejegyzései alapján Balassa Imrét már október 8-án kinevezték gyarmati kapitánnyá. MNL OL P 11 Ser. XIII. Fasc. AW Nr. 976. fol. 123. 1652. okt. 8. Prága, III. Ferdinánd kinevező levele Balassa Imre számára a gyarmati kapitányi posztra. ÖStA KA HKR Best. Reg. Prot. Bd. 2. pag. 36. Nr. 146. Balassa Imre gyarmati kapitányi kinevezése október 8-án. ÖStA KA Anw. HKR Prot. Bd. 305. 1652. Reg. fol. 119r. okt. 9. Nr. 18. Jelenlévő Haditanács a Hátrahagyott Titkos Tanácsnak. Uo. Hint. HKR Prot. Bd. 306. 1652. Reg. okt. 16. Nr. 31. Hátrahagyott Haditanács III. Ferdinándnak Többek között Balassa Imre gyarmati kapitányi kinevezéséről.

Az is nyilvánvalóvá válik a bejegyzésekből, hogy időközben a tetteseket megtalálták, mert Bécsből Forgách Ádámot felszólították: adja meg a kilenc hajdú nevét, akiket Érsekújvárra rendeltek Balassa Imre kihallgatása után.⁷⁵ Az ő további sorsuk egyelőre nem ismert, mivel Érsekújvár esetében eddig nem került elő a kérdéses időszakból sereg-széki vagy hadiszéki jegyzőkönyv.⁷⁶ Bár a vizsgálat lefolytatásakor perdöntő tényezőnek számított volna, a források alapján nem egyértelmű, hogy a katonák kapitányuk tudtával vagy anélkül portyáztak.⁷⁷ Úgy tűnik, Balassa Imre ekkor már hajlandó volt feláldozni katonáit – akik már nem is alá tartoztak⁷⁸ – saját előrelépése érdekében.

Mivel meglehetősen unikális példával van dolgunk, aligha találhatunk rá analógiát más sereg-széki jegyzőkönyvekben, így csak találgatni tudjuk, milyen sors várt az elkövetőkre. Eddig csupán olyan esetekről kerültek elő források, ahol törökökre mentek a végvári katonák, és ez kivizsgálásra is került.⁷⁹ De a fent ismertetetthez mérhető, egy császári tisztviselő halálával végződő esetről mindaddig nem került elő adat. Balassa Imréről tudjuk, hogy örökletes kapitánya lett Gyarmatnak,⁸⁰ majd pedig a Pest megyei főispáni címet is megszerezte, bár később le kellett mondania róla. Természetesen továbbra is kivette részét a végvidéki portyákban, és ezután sem részesült komolyabb büntetésben, pedig a fent elemzettnél súlyosabb ügyei is voltak. Több alkalommal is letették tisztjéről, de befolyásos pártfogóinak köszönhetően – akik az idő múlásával ugyan megfogyatkoz-

⁷⁵ „...[Forgach] sollte berichten, waß für 9 heyduckhen nacher Neuheusel nach eingezogener inquisition wider Emericum Balassa geschickhet worden...“ ÖStA KA Hint. HKR Prot. Bd. 306. 1652. Reg. okt. 16. Nr. 30. Forgách tudósítson a Dietz ügyében elővett hajdúk nevééről. Azt nem tudjuk, valóban csupán kilencen voltak-e a konkrét elkövetők, mert a futár harminc hajdút említett, mikor jelentést tett az őt ért incidensről.

⁷⁶ 1651-ben szolgáló Nógrádi hajdúk nevét tartalmazó dokumentumot eddig egyet találtam Balassa Imre levelei között, amelyben egy rabkereskedelemmel kapcsolatos ügyben említi hat hajdújának nevét: Kokay Geörgy (Kókay György), Kovách Mihaly (Kovács Mihály), Szuniogh Ferencz (Szunyogh Ferenc), Nagy Mihaly (Mihály), Peszeky Albert, Mokka Matias (Mátyás). MNL OL P 11 Ser. XIII. Fasc. AW Nr. 972. fol. 113. 1651. máj. 6., Surány. Balassa Imre Oroszlány Istvánnak. A hódoltsági rabkereskedelemtől: *Pálffy* 1997a. 17–30. o.; *Tóth* 2002. 140–153. o.; *Tarkó* 2012. 53–195. o. Az eset szintén alátámasztja, hogy Balassa is támogatta a rabkereskedelemmel kapcsolatos határ menti ügyleteket, hiszen még fizetett is katonáinak. Ez pedig implikálja azt is, hogy a portyákhoz is beleegyezését adhatta.

⁷⁷ *Pálffy* 2010. 24–25. o. Azt viszont tudjuk, hogy az 1651. év vége felé a nógrádiak élelmiszernek és felszerelésnek is híján voltak. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1651. Exp. fol. 410v–411r. 1651. okt. 18. Forgách Ádám panasa Az Érsekújváron és Nógrádon tapasztalható élelmiszerhiányról.

⁷⁸ A nógrádi kapitányságot az iktatókönyv alapján Nadányi Miklós kapta meg. ÖStA KA Anw. HKR Prot. Bd. 305. 1652. Reg. fol. 119r. okt. 9. Nr. 18. Jelenlévő Haditanács a Hátrahagyott Titkos Tanácsnak; Uo. fol. 121r. okt. 9. Nr. 30. Jelenlévő Haditanács Forgách Ádámnak. Balassa Imre a gyarmati kapitányságot rokonával, Ferencsel megosztva kapta meg. *Schramek* 2011. 542. o. 40. jegyzet.

⁷⁹ *Pálffy* 1995. 139–141. o.; *Pálffy* 2010. 24–25. o. Szécsényi katonák esetéről: *Szabó* 2010. 176–181. o. A tanulmányban használt haditanácsi iktatókönyvek számos törökök elleni portya vizsgálatát és elkövetőik büntetésének elrendelését mondják ki, azonban konkrétumokat csak bizonyos esetekben tartalmaznak a bejegyzések. Némely esetben a portya vezetőjét zsoldfizetéskor fosztották meg tisztjéről. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 307. 1653–1654. Exp. fol. 393v. Nr. 44. 1653. okt. Johann Christoph Puchheim a Hátrahagyott Haditanácsnak a kanizsaiak ellen vezetett portya résztvevőinek büntetéséről. A szóban forgó kilenc nógrádi hajdú büntetése a gyakorlat szerint lehetett halálbüntetés, mert a futár megtámadásánál kisebb ügyekért is ítélték halálra katonákat. Azonban megfelelő források híján bizonyosat nem mondhatunk sorsukról. *Varga* 1977. 449–450. o.; *Pálffy* 1995. 139–140. o.

⁸⁰ *Schramek* 2011. 543. o.

tak – mindig visszakapta azt. Ez pedig szintén azt bizonyítja, hogy a főúr nélkülük nem érvényesülhetett volna korábban, ugyanakkor Balassa Imre apósa halála után is az Alsó-magyarországi főkapitányság egyik befolyásos kapitánya maradt.⁸¹

Összegzés

A fent vázoltak alapján leszűrhető, hogy a hódoltsági peremvidék(ek)en kialakult helyzet még a császári futárokat sem kímélte. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a szóban forgó portyában a Habsburg császár és egyúttal magyar király alattvalói támadtak egy császári – ráadásul éppen az ő ügyükben küldetésben lévő – futárra, még ha szokványos portyának indulhatott is a támadás és a futár jelenlétével feltehetően nem számoltak az elkövetők. Így azonban mindenképpen más helyzet alakult ki, mintha csupán törökökre, vagy, ahogy olykor előfordult, magyar falvakra támadtak volna a hajdúk. Ráadásul éppen a törökök mentették meg Dietz-et a portyázó magyarok kezéből.

Ennek ellenére az ügy mégsem részesült méltó elbírálásban, hiszen a katonáért felelős kapitány nem hogy büntetésben részesült volna, hanem még át is helyezték másik végvár élére befolyásos támogatói közbenjárásának következtében. Ez pedig azt implikálja, hogy az Udvar idővel beletörődött egyik legmegbízhatóbb futárának elvesztésébe, és a második – a kém segítségével történő, nem hivatalos érdeklődést is beleszámítva harmadik – neki-futás után már nem kereste tovább a felelőst, miután előkerültek a tettesnek nyilvánított hajdúk, legalábbis egy részük. Azt tehát nem jelenthetjük ki, hogy császári oldalról érdektelenség mutatkozott volna évtizedek óta hűségesen szolgáló emberük elvesztése kapcsán, mivel a hírszerző segítségét is igénybe vették a vizsgálódásban, és fél év eltelte után még egyszer újraindították a vizsgálatot, ami azonban már Mansfeld közvetítésével zajlott, és a nógrádi kapitánynak ekkor már személyesen kellett megjelennie Bécsben. Ez alkalommal nem bizonyult elegendőnek csupán a peranyag elküldése, mint a korábbi portya vizsgálata folyamán, pedig akkor teljesen egyértelmű volt az ügyben betöltött szerepe.

Visszakanyarodva a bevezetőben említett „kivételesen normális” terminusához kapcsolódó „léptékváltás” fogalmához, az elemzett ügy indikátorként szolgál a szakirodalom által már bőségesen bemutatott végvidéken kialakult helyzet visszásságainak tekintetében. Dietz megtámadása és halála révén ugyanis részletes bepillantást nyerhettünk egy egyedi – de a két birodalom közötti információáramlás tekintetében csöppet sem jelentéktelen⁸² – eset, a határ menti rend megtartására irányuló, felelős katonai vezetőkkel szembeni intézkedések szempontjából meddőnek titulálható vizsgálatának történetébe. Mivel a történésekkel kapcsolatos információgyűjtésbe bevonták a hírszerzői apparátus éppen aktuális budai tagját is, ezáltal szintén beletekinthettünk a XVII. századi Habsburg hírszerzés működési mechanizmusába, melynek alapján megállapítható, hogy a rendszer szükség esetén mozgósítani tudta – még ha nem is teljes sikerrel – az adott helyzetben a feladatra legalkalmasabb emberét. Tehát az eset több szinten is – elsősorban az említett rendszerekben felmerült problémák alapján – értékes adatokhoz juttatott minket, még ha maga a vizsgálat nem is hozta meg a várt eredményt.

⁸¹ Balassa Imre ügyeiről, pártfogóiról, főispáni posztjáról, katonai pályafutásáról: *Schramek* 2011. 541–566. o.; *Szirácsik* 2016. 25–55. o.

⁸² A történeteknek a két birodalom közötti információáramlásra gyakorolt hatását lásd: *Szabados* 2016.

BIBLIOGRÁFIA

- Artens-Löckmann* 1984. *Artens-Löckmann, Edeltraud*: Simon Reningers Residentschaft in Konstantinopel 1649 bis 1665. Beiträge zu den österreichisch-türkischen Beziehungen in der 2. Hälfte des 17. Jahrhundert. Wien, 1984.
- Ágoston – Masters* 2009. *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. Eds. *Ágoston, Gábor – Masters, Bruce*. New York, 2009.
- B. Szabó – Sudár* 2013. *B. Szabó János – Sudár Balázs*: „Independens fejedelem az Portán kívül.” II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez (2. rész). *Századok*, 2013. 4. sz. 931–999. o.
- Balogh* 1977. *Balogh Sándor*: Balassagyarmat története. 896–1962. Balassagyarmat, 1977.
- Bártfai Szabó* 1910. *Bártfai Szabó László*: A Hunt-Pazman nemzetség beli Forgách család története. Esztergom, 1910.
- Belitzky* 1972. *Belitzky János*: Nógrád megye története 896–1849. I. k. Salgótarján, 1972.
- Benda* 1942. *Benda Kálmán*: A törökkor német újságirodalma. A XVI–XVII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához. Budapest, 1942.
- Czigány* 2004. *Czigány István*: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. Budapest, 2004.
- Czigány* 2013. *Czigány István*: A Kanizsával szembeni végvidék védelmi rendszere a XVII. század közepén. In: Batthyány I. Ádám és köre. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna*. Piliscsaba, 2013. 67–90. o.
- Cziráki* 2014. *Cziráki Zsuzsanna*: Zur Person und Erwählung des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel, Simon Reniger von Renningen (1649–1666). In: Wiener Archivforschungen – Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas. Hrsg. *Cziráki, Zsuzsanna – Fundárek, Anna – Manhercz Orsolya – Peres, Zsuzsanna – Vajnági, Márta*. Wien, 2014. 157–164. o.
- Cziráki* 2015. *Cziráki Zsuzsanna*: Habsburg–oszmán diplomácia a 17. század közepén: Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg rezidens kinevezésének tanúságai (1647–1649). *Századok*, 149. (2015) 4. sz. 835–871. o.
- Csorba* 1978. *Csorba Csaba*: Esztergom hadi krónikája. Budapest, 1978.
- Dóri* 2008. *Dóri Szilvia*: Békebeli csatározások. Végvári harcok Kiskomárom környékén. In: Mindennapi élet a török árnyékában. Kora újkori társadalom- és életmódtörténet. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna*. Piliscsaba, 2008. 35–42. o.
- Fallenbüchl* 2002. *Fallenbüchl Zoltán*: Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Budapest, 2002.
- Fellner – Kretschmayr* 1907. *Fellner, Thomas – Kretschmayr, Heinrich*: Die Österreichische Zentralverwaltung. I. Abteilung. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkenzlei (1749). I. Bd. Wien, 1907.
- Fundarek* 2008. *Fundarek (Fundárková) Anna*: Egy királysági politikus és az erdélyi fejedelmi udvar a 17. század közepén: Pálffy Pál országbíró és nádor erdélyi kapcsolatai (1646–1653). *Századok*, 142. (2008) 943–966. o.

- Fundarek* 2009. Ein ungarischer Aristokrat am Wiener Hof des 17. Jahrhunderts. (Die Briefe von Paul Pálffy an Maximilian von Trauttmansdorff /1647–1650/). Hrsg. *Fundarek (Fundárková)*, Anna. Wien, 2009.
- G. Etényi* 2003. *G. Etényi Nóra*: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háborúk hírei a 17. századi német újságokban. Budapest, 2003.
- G. Etényi* 2004. *G. Etényi Nóra*: Nyomtatott hírek a 17. században – információk Magyarországról korabeli német újsághírekben. In: *Információáramlás a kora újkorban*. Szerk. Z. *Karlovcics László*. Budapest, 2004. 47–56. o.
- Gecsényi* 1984. *Gecsényi Lajos*: Katonák és polgárok a győri végvárbán a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 31. (1984) 4. sz. 664–686. o.
- Gévy* 1841. *Gévy Antal*: A budai pasák. Bécs, 1841.
- Haiczl* 1932. *Haiczl Kálmán*: Érsekújvár múltjából. Érsekújvár, 1932.
- Hajnal* 1929. *Hajnal István*: Esterházy Miklós lemondása. Budapest, 1929.
- Hegy* 1995. *Hegy Klára*: Török Berendezkedés Magyarországon. Budapest, 1995.
- Hengerer* 2012. *Hengerer, Mark*: Kaiser Ferdinand III. (1608–1657). Eine Biographie. Wien–Köln–Weimar, 2012.
- Hering* 1994. *Hering, Gunnar*: Panagiutis Nikusios als Dragoman der kaiserlichen Gesandtschaft in Konstantinopel. *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 44. (1994) 143–178. o.
- Hiller* 1990. *Hiller István*: Határvonal 1637. Spanyol orientáció és bécsi politika a XVII. század derekán. *Levéltári Szemle*, 1990. 3–12. o.
- Hiller* 1992. *Hiller István*: *Palatin Nikolaus Esterházy*: Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625–1645. (Esterházy-Studien.) Wien–Köln–Weimar, 1992.
- Hiller* 1993. *Hiller István*: A tolmácsper. In: *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*. Szerk. *Horn Ildikó*. Budapest, 1993. 147–186. o.
- Hiller* 1994. *Hiller István*: Javaslat a Habsburg–török diplomácia reformjára 1637. In: *Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József tiszteletére*. Szerk. *Draskóczy István*. Budapest, 1994. 177–187. o.
- Hiller* 1998. *Hiller István*: „Titkos Levelezők” intézménye. In: *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*. Szerk. *Tusor Péter – Rihmer Zoltán – Thoroczky Gábor*. Budapest, 1998. 204–216. o.
- Hiller* 2002. *Hiller István*: A Habsburgok török diplomáciája a 17. század első felében. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. *Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György*. Budapest, 2002. 215–228. o.
- Hiller* 2008. *Hiller István*: Pax Optima Rerum. In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk. *G. Etényi Nóra – Horn Ildikó*. Budapest, 2008. 49–60. o.
- Höbelt* 2008. *Höbelt, Lothar*: Ferdinand III. (1608–1657) Friedenskaiser wieder Willen. Graz, 2008.
- Höbelt* 2012. *Höbelt, Lothar*: Friedliche Koexistenz – unfriedliche Grenze: der Hintergrund der Schlacht von Vezekény 1652. *Burgenländisches Heimatblätter*, 73. (2012) 1. sz. 1–34. o.
- Illik* 2008. *Illik Péter*: „Háborús békeévek” a Batthyány-birtokokon (1630–1650). In: *Mindennapi élet a török árnyékában. Koraújkori társadalom- és életmódtörténet*. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna*. Piliscsaba, 2008. 43–56. o.
- Illik* 2010. *Illik Péter*: Török dűlás a Dunántúlon: török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében. Budapest, 2010.

- Illik* 2013. *Illik Péter*: Minden nap háború: a Magyar Királyságbeli török kártételek anatómiája: 1627–1642. Budapest, 2013.
- J. Újváry* 2006. *J. Újváry Zsuzsanna*: „De valamíg ez világ fennáll, mindennek szép koronája fennáll” A vezekényi csata és Eszterházy László halála. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. (2006) 4. sz. 943–972. o.
- J. Újváry* 2008. *J. Újváry Zsuzsanna*: „Csak az nevét viseljük az békességnek” In: Mindennapi élet a török árnyékában. Kora újkori társadalom- és életmódtörténet. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna*. Piliscsaba, 2008. 15–34. o.
- J. Újváry* 2012. *J. Újváry, Zsuzsanna*: Nemzeti identitás és a törökkel megtartandó béke kérdése a 17. század első felében. Esterházy Miklós 1641. évi Opiniója. In: Identitás és kultúra a török hódoltság korában. Szerk. *Ács Pál – Székely Júlia*. Budapest, 2012. 384–397. o.
- Jakus* 1991. *Jakus Lajos*: Nagymaros Mezőváros a török hódoltság idején. Vác, 1991.
- Kapronczay* 1982. *Kapronczay Károly*: A sebészeti eszközök fejlődése a XV–XVI. században. *Orvostörténelmi Közlemények*, 97–99. (1982) 1. sz. 141–150. o.
- Kármán* 2011. *Kármán Gábor*: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Budapest, 2011.
- Kerekes* 2004. *Kerekes Dóra*: A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején. *Századok*, 2004. 4. sz. 1189–1228. o.
- Kerekes* 2007. *Kerekes Dóra*: Kémek Konstantinápolyban: a Habsburg információszerezés szervezete és működése a magyarországi visszafoglaló háborúk idején (1683–1699). *Századok*, 2007. 5. sz. 1217–1269. o.
- Kerekes* 2008. *Kerekes Dóra*: Tradicionális birodalom – modern birodalom. (Az Oszmán Birodalom a 17. század első felében.) *Aetas*, 2008. 4. sz. 140–157. o.
- Kerekes* 2010. *Kerekes Dóra*: Diplomáták és kémek Konstantinápolyban. Budapest, 2010.
- Kerekes* 2014. *Kerekes Dóra*: Titkosszolgálat volt-e a Habsburgok 16–17. századi „Titkos Levelezői Hálózata”? In: Kémek, ügynökök, besúgók. Az ókortól Mata Hariig. Szerk. *Katona Csaba*. Szombathely, 2014. 97–136. o.
- Kincses* 2013. *Kincses Katalin Mária*: Theatrum Europaeum: a Rákóczi-szabadságharc eseményei az európai kulturális színtéren. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 1. sz. 3–22. o.
- Köhbach* 1984. *Köhbach, Markus*: Die diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und dem Osmanischen Reich. (Vom Frieden von Zsitva Torok bis zum 1. Weltkrieg). (The Journal of Ottoman Studies IV.) Istanbul, 1984. 237–260. o.
- Kurz et al.* 2005. Das Ormanische Reich und die Habsburgermonarchie. Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Wien, 22–25. September 2004. Hrsg. *Kurz, Marlene – Scheutz, Martin – Vocelka, Karl – Winkelbauer, Thomas*. Wien–München, 2005.
- Meienberger* 1973. *Meienberger, Peter*: Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629–1643. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Bern–Frankfurt am Main, 1973.
- Nagy* 1857. *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzekerndi táblákkal. 1. k. Pest, 1857.

- Pálffy* 1995. *Pálffy Géza*: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr, 1995.
- Pálffy* 1996. *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle*, 1996. 2–3. sz. 163–217. o.
- Pálffy* 1997a. *Pálffy Géza*: A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén. (Az oszmán–magyar végvári szokásjog történetéhez). *Fons (Forráskutatás és Történelmi Segéd tudományok)*, 4. (1997) 1. sz. 7–19. o.
- Pálffy* 1997b. *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológia és „életrajzi lexikonból”) *Történelmi Szemle*, 1997. 2. sz. 257–288. o.
- Pálffy* 1998. *Pálffy Géza*: A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára. Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről. Szerk. *Tóth G. Péter*. Veszprém, 1998. 91–188. o.
- Pálffy* 1999. *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999.
- Pálffy* 2006. *Pálffy Géza*: A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyagáról. Az Udvari Haditanács XVI–XVII. századi iratai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. (2006) 2. sz. 538–559. o.
- Pálffy* 2010. *Pálffy Géza*: A szécsényi seregszék eddig ismeretlen jegyzőkönyve (1656–1661). Különleges betekintés a szécsényi végvárváros minden napjaiba az 1650–1660-as évek fordulóján. (Bevezető tanulmány). In: *A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656–1661)*. Szerk. *Szabó András Péter*. Salgótarján, 2010. 14–57. o.
- Papp* 2009. *Papp Sándor*: II. Rákóczi György és a Porta. In: *Szerencsének egyes forgása. II. Rákóczi György és kora*. Szerk. *Kármán Gábor – Szabó András Péter*. Budapest, 2009. 99–170. o.
- Péter* 1975. *Péter Katalin*: A magyar romlásnak századában. Budapest, 1975.
- Regele* 1949. *Regele, Oskar*: Der österreichische Hofkriegsrat: 1556–1848. Wien, 1949.
- S. Lauter* 1989. *Pálffy Pál* nádor levelei (1644–1653). Szerk. *S. Lauter Éva*. (Régi Magyar Történelmi Források.) Budapest, 1989.
- Schramek* 2011. *Schramek László Péter*: Wesselényi Ferenc, Lippay György és Balassa Imre vitája a Pest megyei főispánságról. *Történelmi Szemle*, 2011. 4. sz. 537–567. o.
- Schwarz* 1943. *Schwarz, Henry Frederick*: The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century. Cambridge, 1943.
- Shefer-Mossensohn* 2009. *Shefer-Mossensohn, Miri*: Ottoman Medicine: Healing and Medical Institutions, 1500–1700. New York, 2009.
- Spuler* 1935. *Spuler, Bertold*: Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739). Teil. 3. Listen der in Konstantinopel anwesenden Gesandten bis in die Mitte des 18. Jhdts. *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven (neue Folge)*, XI. (1935) Heft III/IV. 313–366. o.
- Strohmeyer* 2013. *Strohmeyer, Arno*: Die habsburgisch-osmanische Freundschaft (16–18. Jahrhundert). In: *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen*. Hrsg. *Arno Strohmeyer – Norbert Spannenberger*. Stuttgart, 2013. 223–238. o.

- Strohmeier – Spannberger* 2013. *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen.* Hrsg. *Strohmeier, Arno – Spannberger, Norbert.* Stuttgart, 2013.
- Sz. Simon* 2014. *Sz. Simon Éva: A Hódoltságon kívüli „hódoltság”.* Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében. Budapest, 2014.
- Szabados* 2016. *Szabados János: Habsburg–oszmán kommunikáció a 17. század derekán.* Johann Dietz császári futár halálának körülményei és következményei. Szerk. *Hende Fanni – Pataki Katalin – Bodnár-Király Tibor.* (KoraújkorÁSZ. Koraújkorral foglalkozó doktoranduszok tanulmányai.) Budapest. 2016. (S. a.)
- Szabó* 2009. *Szabó Péter: II. Rákóczi György „discursusa az magyarországi dolgok felől”* (1653. december 30.). In: Szerencsének elegendő forgása. II. Rákóczi György és kora. Szerk. *Kármán Gábor – Szabó András Péter.* Budapest, 2009. 271–300. o.
- Szabó* 2010. *A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656–1661).* Szerk. *Szabó András Péter.* Salgótarján, 2010.
- Szakály* 1981. *Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban.* Budapest, 1981.
- Szakály* 1995. *Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez.* (Humanizmus és reformáció 23.) Budapest, 1995. 225–290. o.
- Szarka* 2008. *Szarka Gyula: A váci püspökség gazdálkodása a török hódítás korában. 1526–1686. A bevezető tanulmányt írta és a kéziratot gondozta Molnár Antal.* Vác, 2008.
- Szjártó* 2014. *Szjártó M. István: A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata.* Budapest, 2014.
- Szirácsik* 2016. *Szirácsik Éva: Rablólovag vagy földesúr? – Gróf Balassa III. Imre.* Budapest, 2016.
- Szvittek* 2008. *Szvittek Róbert József: Kiskomárom végvár szerepe a dél-dunántúli végvári rendszerben.* (Kézirat, PhD-disszertáció, ELTE BTK.) Budapest, 2008.
- Tarkó* 2008. *Tarkó Ilona: A török rabok váltságdíjai Batthyány II. Ferenc idején.* In: Mindennapi élet a török árnyékában. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna.* Piliscsaba, 2008. 71–80. o.
- Tarkó* 2012. *Tarkó Ilona: Rabkereskedelem és anyagi kultúra a XVI–XVII. században a Batthyány család levéltára alapján. I. k.* (Kézirat, PhD-disszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.) Piliscsaba, 2012.
- Teatrum Europaeum* *Teatrum Europaeum.* Bd. 6. (1651–1657) Frankfurt am Main, 1685.
- Tóth* 2001. *Tóth Hajnalka: Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmaiban.* *Aetas,* 2002. 1. sz. 136–153. o.
- Tóth* 2013. *Tóth Hajnalka: A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében (1683–1690).* Szeged, 2013.
- Tusor* 2003. *Tusor Péter: Lippay IV. György.* In: Esztergomi érsek 1001–2003. Szerk. *Beke Margit.* Budapest, 2003. 296–303. o.
- Tusor* 2015. *„Írom kegyelmednek, mint igaz magyarnak”.* Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). Szerk. *Tusor Péter.* Budapest, 2015.
- Varga* 1977. *Varga J. János: Katonai bíráskodás a 16 – 17. századi dunántúli nagybirtonokon és a végvárakban. Seregszék, hadiszék, úriszék.* *Századok,* 1977. 3. sz. 439–459. o.

- Varga 1991. *Varga J. János*: Rabtartás és rabkereskedelem a 16–17. századi Batthyány-nagybirtokon. In: Unger Máttyás Emlékkönyv. Szerk. *Kalmár János*. Budapest, 1991. 121–133. o.
- Varga 1992. *Varga J. János*: Hadizsákmány és rabkereskedelem, mint az emberi kapcsolatok formái a Dunántúlon a török hódoltság korában. *Levéltári Szemle*, 1992. 3. sz. 16–20. o.
- Várkonyi 2008. *Várkonyi Gábor*: A nádor és a fejedelem. Gondolatok Wesselényi Ferenc és II. Rákóczi György kapcsolatáról. In: Portré és Imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk. *G. Etényi Nóra – Horn Ildikó*. Budapest, 2008. 147–162.
- Varsányi 2014. *Varsányi Krisztina*: „Hírlik, hogy Bethlen...” Bethlen Gábor fejedelem a Német-római Birodalom korabeli nyilvánossága előtt német nyelvű nyomtatványok tükrében. Budapest, 2014.
- Vatai 2011. *Vatai Gábor*: „Csak az menjen katonának...” A vitézlő rend körülményei és motivációi a 17. század második felében. *Aetas*, 2011. 2. sz. 32–51. o.
- Vatai 2013. *Vatai Gábor*: „Hogy az nemesség is az véghelyek lakásától el ne kedvetlenedjék...” A nemesség és a katonaság viszonya a bányavidéki végeken. *Fons*, 2013. 3. sz. 341–384. o.
- Végh 2007. *Végh Ferenc*: Birodalmak határán – a Balaton partján. Keszthely végvár város a 16–17. században. Budapest, 2007.
- Végh 2010. *Végh Ferenc*: Egerszeg végvár és város a 17. században. Zalaegerszeg, 2010.
- Wagner 1984. *Wagner, Georg*: Österreich und die Osmanen im Dreißigjährigen Krieg. Hermann Graf Czernins Großbotschaft nach Konstantinopel 1644/45. In: Beiträge zur neueren Geschichte. Festschrift für Hans Sturmberger zum 70. Geburtstag. (Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs 14. Bd.) Linz, 1984. 325–392. o.

RÖVIDÍTÉSEK

Anw.	Anwesender
AR	Acta Radicalia
AS	Archivum Saeculare
Best.	Bestellungen
ESZ	Europäische Sambständige Zeitung, Secunda Nr. 51. 1651. Hamburg. http://brema.suub.uni-bremen.de/zeitungen17/periodical/pageview/1030249 (A letöltés időpontja: 2015. május 16.)
HHStA	Haus- Hof- und Staatsarchiv
Hint.	Hinterlassener
HKR Prot.	Protokolle des Hofkriegsrates
KA	Kriegsarchiv
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
ODZ	Ordinari Dienstags Zeitung prima von No. 51. Anno 1651. Frankfurt. http://brema.suub.uni-bremen.de/zeitungen17/periodical/pageview/925372 (A letöltés időpontja: 2015. május 16.)
OWP	Ordentliche Wochentliche Postzeitung, Frankfurt http://brema.suub.uni-bremen.de/zeitungen17/periodical/pageview/955888 (A letöltés időpontja: 2015. május 16.)
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
PL	Prímási Levéltár
Reg. Prot.	Register und Protoll

János Szabados

INVESTIGATION AGAINST IMRE BALASSA IN THE CASE OF DIETZ SHOT DEAD

Summary

The period following the Peace of Westphalia were very stormy times in the Habsburg–Ottoman border region. After giving a short summary of the political background and of the military judicial system, the paper discusses the attack on Johann Dietz, an Imperial courier taking complaints against the Turks to the Ottoman Porte, committed by Hungarian Hajdú soldiers from Nógrád County in Nagymaros and which later became a fatal incident. The sources of this attack can be found in the archives in Vienna, mainly among the entries of the filing books of the Aulic War Council, kept in Kriegsarchiv, Vienna.

The paper presents the anomalies in the work of the military judicial system of the 17th century through this individual case, seen through the situation in the border region. It casts light on the fact that even though the Imperial Court in Vienna tried a number of official and unofficial ways to investigate the murder of one of their most reliable couriers, the captain of Nógrád County (Imre Balassa) responsible for his soldiers was not held liable. Thus the case can be placed into a broader historical context and can indicate the circumstances of the border region, which were already discussed by the literature of the topic.

János Szabados

„INQUISITION WIDER EMERICUM BALASSA IN PUNCTO DES ERSCHOSSENEN DIEZENS“
Untersuchung gegen Imre Balassa in der Sache des erschossenen Dietz

Resümee

Die Zeit nach dem Westfälischen Frieden erwies sich im Habsburg-osmanischen Grenzgebiet als ziemlich stürmisch. Die Studie behandelt – nach einer kurzen Vorstellung des politischen Hintergrundes und des Systems der militärischen Rechtsprechung – die Untersuchung eines mit der Zeit tödlichen Angriffs auf Johann Dietz, der gegen die Osmanen gerichtete Beschwerden zur Pforte transportierte und von ungarischen Haiducken aus dem Komitat Nógrád in Nagymaros (Freistadt) angegriffen wurde. Die Quellenbasis bildeten die Archive in Wien, in erster Linie die Register des Hofkriegsrates im Kriegsarchiv in Wien.

Die Arbeit stellt über diesen einzigartigen Vorfall die Missstände des Systems der militärischen Rechtsprechung im 17. Jahrhundert im Spiegel der Zustände in den Grenzgebieten vor. Sie weist darauf hin, dass zwar der Wiener Hof auf mehreren – offiziellen und inoffiziellen Wegen – versuchte, alles für die Untersuchung des Todes eines seiner verlässlichsten Boten zu tun, der für seine Soldaten verantwortliche Kapitän von Nógrád (Imre Balassa) doch nicht zur Verantwortung gezogen wurde. Der Fall dient also – in einen breiteren historischen Kontext eingefügt – auch als ein Indikator der bereits in der Fachliteratur thematisierten Zustände in den Grenzgebieten.

János Szabados

„INQUISITION WIDER EMERICUM BALASSA IN PUNCTO DES ERSCHOSSENEN DIEZENS”
Enquête dirigée contre Imre Balassa dans l’affaire de Dietz tué par balle

Résumé

La période qui a suivi les traités de Westphalie fut assez mouvementée près de la frontière entre l’Empire des Habsbourg et l’Empire ottoman. Après une brève présentation du contexte politique et de la justice militaire, l’étude examine l’enquête sur une attaque meurtrière commise à Nagymaros par des haïdouks hongrois du département de Nógrád contre Johann Dietz, messenger impérial transportant à la Porte des plaintes contre des Turcs. L’étude est basée sur les sources des archives de Vienne, principalement sur les registres du Conseil de guerre de la Cour qui se trouvent à Kriegsarchiv de Vienne.

L’étude présente à travers ce cas particulier les dysfonctionnements de la justice militaire du 17e siècle aux confins militaires. La Cour de Vienne a tout mis en œuvre pour élucider la mort d’un de ses messages les plus fiables, mais la responsabilité du capitaine de Nógrád (Imre Balassa) qui devait répondre de ses soldats, n’a pas été engagée. Ce cas s’inscrit dans un contexte historique plus large et illustre bien les conditions qui régnaient alors aux confins militaires.

Янош Сабодош

„INQUISITION WIDER EMERICUM BALASSA IN PUNCTO DES
ERSCHOSSENEN DIEZENS”
РАССЛЕДОВАНИЕ ПРОТИВ ИМРЕ БАЛАШША В ДЕЛЕ ЗАСТРЕЛЕННОГО ДИЕТЗА

Резюме

Период времени после Вестфальского мира был очень бурным на приграничной Габсбург-Османской территории. После краткого представления политического фона и системы военного правосудия одновременно расследуется нападение со смертельным исходом в Надьмарош венгерскими гайдуками на императорского курьера Иоганн Диетц, перевозящего противотурецкие жалобы в Оттоманскую Порту. Базовыми источниками являлись венские архивы, в первую очередь регистрации в регистрационных книгах Венского Придворного Военного Совета (*Kriegsarchiv*) Военный архив в Вене.

В этой работе через рассмотрение этого единственного случая в рамках провинциального состояния можно наблюдать за аномалиями функционирования системы военного правосудия XVII-го века. Это проясняет, что, несмотря на то, что венский двор – многими официальными и более неофициальными путями – стремился сделать все возможное в интересах расследования смертельного случая одного из наиболее надежного курьера ноградского капитана Имре Балашша, ответственного за военного курьера не привлекли к ответственности. Этот случай в рамках более широкого исторического контекста уже и в специальной литературе служит в качестве индикатора обозначённых условий, состояний крайних провинций.